

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти
Харківської обласної військової адміністрації
ХАРКІВСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

**С. Я. Школьник, Л. Т. Данильченко, О. О. Цуранова,
С. Б. Самойлова, Т. В. Бешапошникова**

**МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛІЗОВАНА ДІЯЛЬНІСТЬ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.
ІНСЦЕНІЗАЦІЇ ЗА МОТИВАМИ КАЗОК
ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО**

Навчально-методичний посібник
для здобувачів фахової передвищої та вищої освіти

Харків
2024

М 90

Автори:

Школьнік С. Я., викладач вищої категорії, викладач-методист Харківського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Данильченко Л. Т., викладач вищої категорії, викладач-методист Харківського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Цуранова О. О., кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри фортепіано Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Самойлова С. Б., директорка бібліотеки Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Бесшапошникова Т. В., викладач вищої категорії, викладач-методист Харківського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Рецензенти:

Смородський В. І., кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри фортепіано Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Єпіфанова О. П., вчитель музичного мистецтва вищої кваліфікаційної категорії Комунального закладу «Харківська гімназія № 52 Харківської міської ради»;

М 90 Музично-театралізована діяльність молодших школярів. Інсценізації за мотивами казок Василя Сухомлинського : навч.-метод. посібник для здобувачів фахової передвищої та вищої освіти / С. Я. Школьнік, Л. Т. Данильченко, О. О. Цуранова, С. Б. Самойлова, Т. В. Бесшапошникова; Харківський педагогічний фаховий коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. – Харків, 2024. – 93 с. : нот.

Навчально-методичний посібник підготовлено з метою вдосконалення професійної підготовки фахівців музично-педагогічного спрямування в закладах передвищої та вищої освіти, зокрема реалізації творчої основи процесу викладання музичного мистецтва в закладах загальної середньої та мистецької освіти.

У посібнику висвітлено педагогічні аспекти виховання духовної сфери молодших школярів, що засновані на вивченні літературної та педагогічної спадщини Василя Сухомлинського. Представлено авторський освітньо-практичний матеріал музичних інсценівок із фонограмами і мультимедійним супроводом за мотивами казок видатного українського педагога та методика їх опрацювання з дітьми.

Навчально-методичний посібник призначений здобувачам фахової передвищої та вищої освіти мистецького напрямку спеціальностей Середня освіта (Музичне мистецтво) та Музичне мистецтво для практичної діяльності в закладах загальної середньої та мистецької освіти, практикуючим учителям музичного мистецтва ЗЗСО, викладачам музичних дисциплін ЗВО для застосування в освітньому процесі.

УДК 373.3.091.33-027.22:792.027.4(075)

Затверджено на засіданні науково-методичної ради Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, протокол № 3 від 11.01.2024 р.

© ХГПА, 2024
© Школьнік С. Я.
Данильченко Л. Т.
Цуранова О. О.
Самойлова С. Б.
Бесшапошникова Т. В.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	6
1.1. Педагогіка партнерства. Уроки В. Сухомлинського	7
1.2. Вплив професійної майстерності вчителя музичного мистецтва на реалізацію творчої індивідуальності та розвиток емоційності учнів	22
1.3. Музичні театралізовані казки як засіб морального та естетичного виховання дітей	34
РОЗДІЛ 2. МУЗИЧНІ ІНСЦЕНІВКИ ЗА МОТИВАМИ КАЗОК В. СУХОМЛИНСЬКОГО	40
2.1. Методика опрацювання музичних інсценівок	41
2.2. Мультимедійна презентація інсценівок із мінусовими фонограмами.....	46
2.3. Нотні матеріали	51
ПІСЛЯМОВА.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89

ПЕРЕДМОВА

Глибокі суспільні перетворення в Україні актуалізували задачу виховання дітей із гнучким мисленням, які виявляють свої здібності й можливості у творчій діяльності та готові позитивно впливати на духовність суспільства. У зв'язку з цим особливо посилюється роль освіти й культури у виховному процесі освітніх закладів різного рівня. «Головним завданням вищого педагогічного навчального закладу є формування, перш за все, педагога-вихователя, суб'єкта професійної діяльності, який здатний до творчого розв'язання проблеми педагогічного процесу, має бажання сприяти вихованню громадянсько свідомої, патріотично налаштованої, професійно компетентної, духовно розвиненої особистості дитини», – вважає провідна сучасна вчена, професорка Г. Пономарьова [16, с. 75].

Діюча навчальна програма «Музичне мистецтво» для 1-4 класів ЗЗСО розроблена відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти та ґрунтується на положеннях Концепції загальної середньої освіти. Ця програма спрямовує діяльність учителя музичного мистецтва на вирішення певних задач, а саме: розкривати музичні таланти, зберігати індивідуальність дитячих проявів, заохочувати імпровізаційність виконавства, створювати ситуації для самостійного прояву інтересів, винахідливості й творчості.

Зміст матеріалу посібника спрямований надати здобувачам мистецької освіти методичну та практичну допомогу щодо реалізації творчої основи процесу викладання музичного мистецтва в закладах загальної середньої і мистецької освіти та визначити роль впливу вчителя музичного мистецтва на розвиток духовності дітей молодшого шкільного віку на прикладі казок Василя Сухомлинського. Опанування практичним матеріалом посібника допоможе майбутнім фахівцям формувати музично-естетичну культуру та патріотичні почуття молодших школярів, пробуджувати у дітей пізнавальну активність через залучення їх до участі в музичних театралізованих казках, а саме казках Василя Сухомлинського.

Актуальність посібника обумовлена пошуканням інтересу до літературної та педагогічної спадщини видатного педагога. Робота складається з двох розділів, де представлені педагогічні аспекти виховання духовної сфери молодших школярів, музичні інсценівки¹ за мотивами казок В. Сухомлинського та методика щодо їх опрацювання з дітьми.

У першому розділі особлива увага приділяється проблемам педагогіки партнерства. Другий розділ містить десять авторських музичних інсценівок із нотами та текстом ведучого й дійових осіб. Також додаються мінусові фонограми музичного супроводу до казок та мультимедійна презентація інсценівок, до яких надано посилання на інтернет-ресурс і QR-коди. Представлений у такій інтерактивній формі матеріал в значній мірі осучаснить їх виконання, збільшить зацікавленість дітей та полегшить роботу організатора вистави. Обидва розділи містять завдання та запитання для самоконтролю здобувачів освіти.

Наданий у посібнику освітньо-практичний матеріал може бути використаний під час вивчення таких освітніх компонентів, як «Акомпанемент», «Вокал», «Хоровий клас». Враховуючи вимоги до засвоєння навчального матеріалу вищевказаних компонентів, здобувачі мистецької освіти набуватимуть теоретичні знання та практичні навички застосування різних форм і методів роботи у майбутній професійній діяльності.

Посібник рекомендовано здобувачам фахової передвищої та вищої освіти мистецьких спеціальностей Середня освіта (Музичне мистецтво) та Музичне мистецтво для практичної діяльності у закладах загальної середньої й мистецької освіти, практикуючим учителям та викладачам музичних дисциплін закладів середньої та вищої освіти.

¹ Музична інсценівка (інсценування) – активна театральна-виконавська діяльність, що пов'язана з освоєнням дієвого аналізу п'єси та питань театральної режисури; засіб поглибленого сприйняття художнього твору; акторська чи постановочна інтерпретація літературного твору.

РОЗДІЛ 1.

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ДУХОВНОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Видатне ім'я Василя Сухомлинського, заслуженого вчителя України, всесвітньо відоме як ім'я педагога, який стояв у витоків руху вчителів-новаторів, зробив значний внесок у розвиток вітчизняної педагогіки. Його творчі пошуки були засновані на принципах любові, поваги, особистої незалежності, уваги до дитини, її індивідуальних особливостей і внутрішнього світу. Питання виховання пріоритету загальнолюдських цінностей знайшло відображення у працях В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» та інших, де він писав про першорядну роль виховання моральних, естетичних, патріотичних, екологічних поглядів із урахуванням індивідуальних і вікових особливостей дітей, про взаємовідносини сім'ї та школи, про те, що для будь-якої діяльності необхідним є розвиток як розумових, так і фізичних здібностей, про значимість педагогічної майстерності учителя.

Під впливом своїх гуманістичних ідей В. Сухомлинський сформував аспекти особистісно орієнтованого підходу до виховання дітей, де в процесі навчання і виховання максимально задіяні механізми функціонування школярів, а саме: мотивація дій, самооцінка, суб'єктивний досвід, ціннісні орієнтири. Відправною точкою педагогічного світогляду В. Сухомлинського було завдання виховувати у дитини особисте ставлення до навколишнього світу, своєї справи, почуття відповідальності перед рідними, друзями, суспільством і, що головне, перед власною совістю. На думку видатного педагога, метою навчання має бути не тільки планування загальної, єдиної й обов'язкової для всіх направленості психічного розвитку, а й допомога кожній дитині з урахуванням вже існуючого у неї досвіду, удосконалення індивідуальних здібностей, розвиток творчої особистості.

1.1. Педагогіка партнерства. Уроки В. Сухомлинського

Василь Олександрович Сухомлинський – видатний педагог-новатор, творець педагогічної системи, заснованої на визнанні найвищою цінністю особистість дитини, на яку мають бути орієнтовані всі процеси виховання та освіти. Саме він заклав підґрунтя сучасної педагогіки. Творчість В. Сухомлинського помітно увійшла до історії вітчизняної педагогічної думки, його наукові праці й учительський досвід значно вплинули на вітчизняну школу, збагатили педагогіку України новими гуманістичними положеннями та ідеями.

Дослідження наукових праць В. Сухомлинського привертає увагу багатьох фахівців, бо на сучасному етапі розвитку педагогічної думки триває пошук професійного становлення фахівця відповідно до сучасних стандартів освіти. Аналіз педагогічної спадщини В. Сухомлинського здійснений багатьма науковцями, такими як Г. Бондаренко, Л. Масол, О. Сухомлинська, В. Омельчук, В. Рацул, С. Денисюк та інші.

Основні ідеї, які розвинув Василь Олександрович у таких відомих творах як «Серце віддаю дітям» [29], «Павлиська середня школа» [31], «Народження громадянина» [30], «Сто порад учителеві» [28] та інших працях – це любов до дитини; розвиток творчих сил кожної окремої особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб, який спрямований у кінцевому підсумку на творчу працю; культ природи; розробка демократичних педагогічних засобів і методів навчання й виховання (поваги, заохочення, опори на позитивне, моральне покарання); звернення до внутрішнього світу дитини; розвиток ідеї «радість пізнання», тобто емоційне сприйняття процесу навчання; демократизація структури управління освітнім процесом у школі (психологічний і педагогічний семінари, школа для батьків тощо). Усі наукові праці В. Сухомлинського пронизані любов'ю до дітей, а його ідейні постулати спрямовані на формування та розвиток творчих здібностей учнів. Педагогічна спадщина Василя

Олександровича є невичерпним джерелом мудрості, вона спонукає до роздумів, наукових пошуків і творчих звершень.

Результатом досліджень теоретичних положень педагогіки В. Сухомлинського є створення нової педагогічної етики партнерських відносин, заснованої на взаєморозумінні, взаємоповазі та творчому співробітництві їх учасників; визначення сучасних форм і методів розвитку партнерських взаємовідносин між школярами, вчителями та батьками в новій українській школі.

Спорідненою для педагогіки партнерства є педагогіка співробітництва – напрямок у вітчизняній педагогіці другої половини ХХ ст., що являє собою систему методів і прийомів виховання та навчання, заснованих на засадах гуманізму і творчого підходу до розвитку особистості.

Основа педагогіки партнерства закладена у спілкуванні, взаємодії та співпраці між учителем, учнем і батьками. Учасники виховного процесу об'єднані спільними цілями й прагненнями та відповідальні за результати своєї співпраці. Різновидом партнерства, на думку В. Сухомлинського, є процес взаємодії учня та вчителя. Партнерство – це, перш за все, повага до особистості; доброзичливість, довіра у відносинах; діалог, взаємодія, взаємоповага; розподілене лідерство (активність, право вибору та відповідальність, уміння приймати рішення), що будуються на загальних принципах (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [5].

Ключову роль у створенні школи для дитини В. Сухомлинський надавав постаті вчителя, його психолого-педагогічній фаховій підготовці. У своїй педагогічній спадщині вчений неодноразово звертався до сутності й соціальних функцій професійної діяльності вчителя як наставника дітей, посередника між дитиною та соціумом. «Головне, – підкреслював педагог, – це віра в людину, чутливість до всього хорошого в ній. Висока моральність учителя стає нині найважливішою умовою його педагогічної майстерності. Улюбленим і авторитетним учитель стає не тільки тому, що досконало знає свій предмет, а й

тому, що глибоко люблячи його, поєднує у своєму серці цю любов із любов'ю до людини-дитини» [36, с. 114].

Педагогіка партнерства та теоретичні положення В. Сухомлинського є об'єктами пристальної уваги таких сучасних науковців як Н. Бібік, О. Хомич, В. Пивоварова, О. Заболотська, І. Ящук та інших, які визначають основні ідеї гуманістичної території Василя Олександровича, доводять прогресивність його ідей у новій українській школі. Педагогіка партнерства визначає істинно демократичний спосіб співпраці педагога і дитини, що не відкидає різниці в їхньому життєвому досвіді, знаннях, але передбачає безумовну рівність у праві на повагу, довіру, доброзичливе ставлення та взаємну вимогливість.

Незважаючи на те, що час минає, змінюються освітні технології, однак теоретико-практичні рекомендації Василя Сухомлинського не втрачають своєї актуальності, а, навпаки, в умовах сьогодення набувають нового звучання. Інший зміст освіти, методика навчання та освітнє середовище – такі основні складові нової української школи.

У сучасних умовах в освітній сфері зростає коло теоретичних знань, якими має оволодіти молоде покоління. Головним завданням вчителя стає розвиток моральних, культурних, естетичних навичок, а навчання спрямоване на якісну освіту дітей у закладах загальної середньої освіти. Саме такий напрямок педагогічної науки закладений у системі В. Сухомлинського. У своїх дослідженнях він узагальнює набутий творчий досвід, розкриває неповторність особистості вчителя та чинники, що сприяють формуванню цілісності освітнього процесу.

Модернізація освітньої галузі здійснюється поступово: від школи до вишу. Особлива увага приділяється реформуванню змісту загальної середньої освіти, що передбачає розробку її нових державних стандартів, що базуються на компетентному та особистісно орієнтованому підходах. Першим кроком у цьому процесі стало затвердження Кабінетом міністрів України стандарту початкової освіти. У його розробці був використаний досвід семи країн світу (Польщі, Франції, Ірландії, Фінляндії, Шотландії, Канади,

Сингапуру). Зазначений стандарт ґрунтується на Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя».

Важливим кроком до модернізації сучасної освіти стала розробка Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, яка затверджена розпорядженням Кабінету міністрів України від 14 грудня 2016 р. №988-р. Великого значення в Концепції набуває аспект педагогіки партнерства між усіма учасниками освітнього процесу (вчителями, учнями, батьками).

Нова українська школа – це школа для життя в XXI столітті. Майбутній випускник такої школи – це патріот із активною громадянською позицією, з високими моральними принципами; цілісна, усебічно розвинена особистість; інноватор, здатний змінювати навколишній світ, приймати відповідальні рішення, розвивати економіку, конкурувати на ринку праці, критично мислити, вчитися впродовж життя.

В основі Концепції «Нова українська школа» – творчий і відповідальний учитель, який постійно працює над собою. Суттєвих змін зазнає процес і зміст фахової підготовки вчителя. Майбутні педагоги вивчатимуть особистісно орієнтований і компетентнісний підходи до управління освітнім процесом, психологію групової динаміки тощо. У зв'язку з цим варто говорити про нову роль учителя не як джерело знань та єдиного наставника, а як модератора в індивідуальному освітньому просторі дитини. Учитель отримає право вибору місця та способу підвищення кваліфікації, як і передбачено Концепцією: «Найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдських цінностей. Нова українська школа буде формувати ціннісні ставлення й судження, які слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством» [13, с 19].

Українська школа стане успішною лише тоді, коли в ній буде працювати успішний, умотивований учитель. Тому Концепція пропонує наступні зміни:

- новий зміст освіти, заснований на формуванні ключових компетентностей життя, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві;
- нова структура школи, що дозволяє добре засвоїти новий зміст освіти та формувати компетентності для життя;
- децентралізація та ефективне управління, що надасть школі реальну автономію;
- умотивований учитель, який має свободу творчості й можливість професійно розвиватися;
- педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учителем, учнем і батьками;
- наскрізний процес виховання, що формує цінності;
- орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм;
- справедливий розподіл публічних коштів, що забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти.

Сучасна педагогіка партнерства ґрунтується на ідеях, які пропагував В. Сухомлинський – гуманність, ціннісне ставлення до дитини, забезпечення їй права на власну гідність і повагу; визнання пріоритетності суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі.

Актуальними в умовах сьогодення є погляди В. Сухомлинського на професію вчителя і шляхи розвитку його фахової майстерності. На його думку, головним змістом професійної компетентності є ґрунтовне знання педагогіки, психології, предмета і методики його викладання: «вчителеві треба знати значно більше, ніж вимагає програма» [31, с. 55]; «знайте у сто разів більше, ніж даєте учням на уроках», «без твердого психологічного ґрунту немає педагогічної культури» [32, с. 455]; «кожний рік повинен збагачувати технічну лабораторію педагогічної праці» [28, с. 511].

В основі педагогіки партнерства знаходиться зацікавлене спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками, інтенсивне впровадження в освітній процес активних методів навчання, розвиток

ініціативи, самостійності та громадської активності школярів для їх успішної самореалізації в особистому житті. Педагог прагне відкрити в кожній дитині її природні здібності, щоб у майбутньому вона мала можливість повноцінно, зацікавлено працювати для суспільства.

Використання в сучасній Концепції нової української школи педагогіки партнерства на ідеях В. Сухомлинського є знаковим, бо доводить не тільки її актуальність, а й наступність розвитку з урахуванням реалій сьогодення. Саме Концепція «Нової української школи» пропонує сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби й технології для навчання учнів, про які так мріяв В. Сухомлинський. Це – педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учителем, учнем і батьками; орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм; нова структура школи, що дозволяє добре засвоїти новий зміст освіти і набути необхідні компетентності для життя: спілкування державною й іноземними мовами; соціальні та громадянські компетентності; математична, екологічна, загальнокультурна грамотність і здоровий спосіб життя; компетентності в природничих науках і технологіях; інформаційно-цифрова компетентність; діловитість; уміння навчатися впродовж життя.

Враховуючи специфіку виховного процесу, особливість партнерства проявляється у взаємодії, розвитку природних здібностей людини, формуванні стійкої життєвої позиції, суть якої полягає у гармонії розуму і серця. Необхідною передумовою реалізації основних ідей В. Сухомлинського є впровадження в практику методів, що стимулюють пізнавальну діяльність учнів.

Концепція нової української школи вимагає і нової педагогічної етики партнерських відносин, заснованої на взаєморозумінні, взаємоповазі та творчому співробітництві вчителів і учнів. Деякі автори (Н. Бібік, Ю. Найда, О. Онопрієнко, М. Пристінська, Н. Софій) пропонують використовувати в якості інструментів педагогіки партнерства цікаві й захоплюючі розповіді, відверті бесіди, справедливі й незалежні оцінки, заохочення творчих успіхів,

спільний пошук рішень, особистий приклад, зустрічі з цікавими людьми, благодійні акції, спільні суспільно корисні справи тощо [14, с. 17].

У Концепції 12-річної школи зазначено: «Школа – це простір життя дитини». І це дійсно так, бо яким буде мікроклімат простору, таким буде і виховання особистості. Педагогічне кредо вчителя, його основна ідея – вчити, допомагати та спостерігати за успіхами своїх вихованців, розвивати їхні найкращі якості, а не фіксувати помилки та слабкі сторони дітей.

«Учительська професія, – писав В. Сухомлинський, – це людинознавство, постійне, що не припиняється, проникнення в духовний світ людини. Чудова риса – постійно відкривати в людині нове, дивуватися новому, бачити людину в процесі її становлення – один із тих коренів, що живлять покликання до педагогічної праці. Я твердо переконаний, що цей корінь закладається в людині ще в дитинстві й отрочстві, закладається й у родині, і в школі. Він закладається турботами старших – батька, матері, учителя, які виховують дитину в дусі любові до людей, поваги до людини» [31, с. 167]. Саме так формувався педагогічний талант самого В. Сухомлинського, джерело якого – любов до дітей, глибока віра в можливість виховання кожної дитини так, щоб не потрібно було потім виправляти допущені в ранньому дитинстві помилки. «Учителю потрібно володіти величезним талантом любові до людини, безмежною любов'ю до своєї праці й, перш за все, до дітей, щоб на довгі роки зберегти бадьорість духу, ясність розуму, свіжість вражень, сприйнятливість почуттів – без цих якостей праця педагога перетвориться в муку» [31, с. 198].

Для того, щоб якісно організувати освітній процес за новим Державним стандартом початкової загальної освіти, учитель повинен:

- знати й розуміти вимоги Державного стандарту початкової загальної освіти;
- опрацювати та застосовувати на практиці методики, що дозволяють реалізувати інтегрований, діяльнісний і компетентнісний підходи;
- уміти складати власну навчальну програму, якісно заповнювати резервні години типових навчальних програм;

- створювати комфортне освітнє середовище для учнів і ефективно його застосовувати.

У навчальній роботі вчитель є центральною фігурою, організатором, координатором освітнього процесу. Партнерські взаємовідносини між школярами в освітньому процесі встановлюються шляхом обміну думками і враженнями, спільного вирішення проблемних ситуацій. Основною формою партнерства в процесі навчання є діалог, який передбачає активну взаємодію між його учасниками, бо спільна діяльність потребує вміння домовлятися, відстоювати власну думку, приймати самостійні рішення, узагальнювати погляди інших. Діалогічне спілкування учнів на партнерській основі організовує вчитель, який виступає гарантом якісного діалогу, ефективної роботи групи та кожного учасника спільної діяльності. У системі партнерства відбувається ствердження та єднання інтелектуальної діяльності, світоглядних переконань і творчої співпраці.

У процесі проведення діалогу учителю потрібно реалізувати декілька фаз роботи для співпраці учнів. Вивчення творчої спадщини В. Сухомлинського дало можливість сформулювати поради вчителям щодо організації діалогового спілкування школярів на партнерській основі.

Фаза 1: постановка проблеми, актуальної для учнів із урахуванням їх потреб та інтересів, міжособистісних зв'язків, встановлення контактів всередині групи.

Фаза 2: мотивація учнів до участі в діалозі, стимулювання до нового успіху, інтересу до діалогового спілкування у формі пропозицій, підказок, побажань, прохань, заохочення школярів до активного обговорення проблеми.

Фаза 3: організація діалогу, розвиток мислення та фантазії школярів (бажано на природі); можливість вільного обміну думками без примусу та нав'язування чужих ідей; оволодіння мовою почуттів; визначення спільних позицій учасників діалогу; застосування інтерактивних методів навчання; орієнтація на партнерські взаємовідносини та співпрацю в процесі їх реалізації.

Фаза 4: визначення ефективності діалогу на уроці, спільний аналіз проблем, що виникли під час його організації, з'ясування їх причин, проведення корекційної роботи з учнями.

Отже, досягти високого результату діалогового спілкування можливо завдяки заохоченню діяльності учнів, узгодженню їхніх дій, впровадженню в освітній процес інноваційних методів навчання, спільного аналізу різних проблем.

Педагогіка співробітництва в освітньому процесі базується на наступних принципах: навчання як творча взаємодія педагога й учнів; навчання без примусу; ідея важливої мети; ідея великих блоків (об'єднання декількох уроків у блоки); використання опор (опорні сигнали, опорні конспекти); самоаналіз діяльності (колективної, індивідуальної); інтелектуальний фон класу; колективна творча діяльність; розвиток самоуправління учнів; співробітництво педагогів із учнями та їх батьками [15, с. 296].

На думку В. Сухомлинського ефективний виховний вплив можливий тільки за умови довіри та спрямованої діяльності всього педагогічного колективу школи, батьків, громадськості, соціального середовища. Запорукою довіри є таке ставлення педагога до дітей, що ґрунтується на глибокій повазі та переконанні в тому, що кожна дитина має великий потенціал духовного та фізичного розвитку.

Педагог, який впевнений у наявності позитивних рис у своїх вихованців, викликає в них прагнення виправдати довіру, підвищує у дітей почуття власної гідності. А якщо дитина бачить, що дорослі вірять в її сили, чесність, порядність, вона хоче бути ще кращою. Довіра у вихованні стимулює прагнення дитини до самовиховання, самовдосконалення.

В. Сухомлинський стверджував, що «праця вчителя ні з чим не порівняна. Ткач уже за годину бачить плоди своєї праці; сталевар через декілька годин радіє вогняному потоку розплавленого металу; хлібороб через кілька місяців милується колоссям і зерном, вирощеним у полі... Учителю потрібно працювати роки й роки, щоб побачити предмет своєї творчості; буває,

що минають десятиріччя і ледве починає виділятися те, що замислив; ніхто частіше ніж учитель не буває незадоволеним; у жодній професії помилки та невдачі не призводять до таких складних наслідків, як в учительській» [31, с. 179].

Василь Сухомлинський писав, що найважливішою місією школи є боротьба за людину, подолання негативних впливів і створення простору для позитивних. «А для цього необхідно, щоб особистість педагога здійснювала найбільш яскравий, дієвий і сприятливий вплив на особистість учня» [28, с. 449].

Основним аспектом педагогіки партнерства В. Сухомлинського є проблема врахування індивідуальних особливостей дітей у процесі навчання та різних видів діяльності. Василь Олександрович звертав увагу на розкриття задатків, здібностей, нахилів дітей, урахування особливостей їх інтелекту, мислення, інтересів, захоплень тощо. Він вважав, що розвиток індивідуальних здібностей є живим, рухливим процесом. Задатки, як і здібності, багатогранні, і школяр через деякий час може досягати більшого успіху в іншій справі [35, с. 142]. У своїй практичній роботі В. Сухомлинський застосовував *метод стимулювання до нового успіху* як засіб розкриття задатків і здібностей школярів.

Особливе значення мають ідеї В. Сухомлинського для початкової школи, яка нині розпочала перехід до нової структури та змісту освіти, заснованому на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві.

В. Сухомлинський багато уваги приділяв вихованню душевної чутливості, чуйності до горя та страждань інших людей. При цьому зазначав, що потрібно навчати дітей «...оволодівати мовою почуттів. Ми вчимо взаємному людському проникненню – так я називаю здатність приймати до серця радості та біди іншої людини», – наголошував науковець [34, с. 521]. Однак, як зазначає О. Заболотська, новим для педагогіки є положення В. Сухомлинського про *гармонію інтересів особистості та колективу*.

Видатний педагог виступав проти підпорядкування окремої особистості колективу, виключав будь-які форми конформізму («як всі, так і я», «колектив завжди правий» тощо). Колектив, на його думку, виступав дієвою силою лише тоді, коли особа вклала сили своєї душі в іншу людину, турбувалася про неї [8, с. 60-64].

Основу педагогіки партнерства В. Сухомлинський вбачав у *виключенні примусу з арсеналу сучасних педагогічних методів*. Видатний педагог негативно ставився до крику, галасу, погроз, покарань учнів. Він переконливо доводить, що в школі має панувати позитивна атмосфера, де учень вірить у свій успіх. Якщо вчитель бачить, що на його добре ставлення вихованець ще не відповідає бажанням стати кращим, у такому випадку толерантне слово знайде своє відлуння з часом. Так у статті «Виховання без покарання» учений зауважував, що «...учні нашої школи не знають покарань. І, насамперед, тому, що джерелом їх дитячої радості є жага створювати радість, робити людям добро» [33, с. 365]. Отже бажання щиро допомагати людям, досягти успіху в різних справах, розвивати власні здатності й задатки у співпраці з іншими, займатися самовихованням і саморозвитком є основою педагогіки партнерства В. Сухомлинського.

Василь Олександрович відстоював гуманістичну позицію педагога, який має сприймати дитину такою, якою вона є. На його думку, саме від особистості вчителя, від його ідейного багатства, вірності правді життя залежить моральне обличчя молодої людини, її поведінка, ставлення до добра і зла. Педагог був переконаний, що на емоціях дітей можна будувати міцний фундамент знань, щоб поступово підготувати їх до життя в суспільстві. Розглядаючи поняття *добра і зла*, В. Сухомлинський звертав увагу, перш за все, на формування у дитини її поглядів, уміння аналізувати власні вчинки. Василь Олександрович закликав «...із винятковою педагогічною мудрістю ставитися до найрізноманітніших необачних дитячих вчинків, у яких – не навмисне зло, а найчастіше забудькуватість, незнання або помилка» [28, с. 684]. На думку вченого, мудрість старшої людини – матері, батька, вчителя – проявляється

в розумінні та з'ясуванні спонукальних мотивів і причин дитячих проступків. У своїх працях «Павлиська середня школа», «Духовний світ школяра», «Методика виховання колективу» він рекомендує вчителям і батькам вчити дітей добру, любові, милосердю [31; 26].

В основі спілкування з дітьми лежить слово, якому В. Сухомлинський надавав особливого значення, оскільки був переконаний, що вчитель повинен уміти створити такий психологічний контакт із учнями, без якого не може бути продуктивної взаємодії.

Шляхами забезпечення партнерської взаємодії сьогодні стає перегляд учителями й батьками уроків педагогів-гуманістів; моделювання життєвих ситуацій та їх самоаналіз; авансування особистісного успіху учнів; різноманітне спонукування до дії тощо. Партнерські відносини між учнями та вчителями полягають в тому, що педагоги допомагають вихованцю почати роботу заново, якщо вона не вдалася з першого разу, при другій невдачі – радять підійти до справи з іншого боку, підказують, як це треба зробити [35, с. 143-144]. Тільки завдяки спрямованій, кропіткій роботі школярів разом із учителями-наставниками діти розвивають свої здібності, вчаться долати труднощі.

Виховання індивідуальності реалізується за допомогою вчителя-наставника, здатності до самоосвіти, самовиховання. У праці «Сто порад учителю» вчений наголошував: «За самим своїм іством самовиховання передбачає віру людини в людину, звернення до честі та гідності особистості. Педагогічне керівництво самовихованням – це, перш за все, відносини між педагогом і вихованцем, які пронизані глибокою взаємною вірою у добрі наміри» [28, с. 642]. Отже, самовиховання є результатом виховної діяльності не тільки конкретної особистості, але й інших людей, які сприяють цьому процесу на партнерській основі.

В. Сухомлинський всебічно розкрив роль і значення школи як об'єктивного фактора виховання особистості. На його думку, школа – це місце, де дитина має відчувати щастя, повноцінність свого духовного життя, радість

праці та творчості. Його ставлення до школи діалектичне – від «школи під блакитним небом», школи природи, чуттєвого, емоційно-конкретного сприйняття світу до школи як джерела духовності, культури, моральних цінностей, місця розв’язання протиріч і конфліктів. Як зазначав педагог у книзі «Серце віддаю дітям», «... школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують чотири культу: культ Батьківщини, культ людини, культ книги і культ рідного слова» [29, с. 156].

Вагомим аспектом педагогічного досвіду В. Сухомлинського є спрямування початкової освітньої ланки на формування високоморальної, творчої особистості, становлення громадянина і патріота України. «Виховання громадянської гідності особистості – одна з найтонших сфер впливу на духовний світ підлітка. Вихователь повинен зробити все для того, щоб вихованець відчував себе активною силою, здатною впливати на суспільний розвиток. Громадянські почуття – це найвищі й найблагородніші рухи душі, вони звеличують людину, утверджують у ній суспільну свідомість, честь, гордість. Громадянські почуття є головним джерелом моральної чистоти» [30, с. 520].

В. Сухомлинський заклав такі принципи педагогіки, які сьогодні є затребуваними для реалізації освітніх програм; принципи, які попри час і зміни в суспільстві залишаються актуальними.

Принцип загальної дидактики відображає внутрішні аспекти діяльності вчителя і учнів та визначає ефективність різних форм, організації та змісту навчання. Специфіка педагогічної діяльності висуває певні вимоги до вчителя, який працює в умовах постійної взаємодії з учнями та батьками. Непорушна педагогічна аксіома: чуйність, терплячість, доброзичливе ставлення до людей – це та духовна сила, що здатна вберегти дитячу душу й серце від огрубіння, байдужості, озлоблення, жорстокості, від безсердечного ставлення до всього доброго та світлого в житті.

Принцип навчання розкриває об’єктивні закономірності навчання: науковість, систематичність, доступність, наочність, виховний характер,

усвідомленість і активність, міцність знань, навичок і вмінь, індивідуалізація навчання [38].

Виховання на засадах педагогіки партнерства відбувається шляхом створення в школі таких взаємовідносин, де набуті знання постійно поповнюються й зберігаються. Мистецтво взаємодії відображено в цілісності освітньої системи, духовному житті колективу та включає в себе відносини обов'язку, дисципліни, дружби й відповідальності. Щоденно, на кожному занятті учень повинен щось здобувати власними зусиллями.

В. Сухомлинський звертав увагу на те, що кожен має пройти школу добра, радості та відчутти себе справжнім захисником усього живого. У своїй книзі «Серце віддаю дітям» педагог розглядає трудове виховання з педагогічної точки зору як засіб для досягнення ряду багатьох цілей: виховних, суспільних, ідейних, моральних, інтелектуальних, творчих, естетичних, емоційних та інших [29]. Радість від праці – складне явище, завдяки якому розвиваються ідеї, мислення, морально-естетичні та психологічні якості, формується творча цінність людського життя, а також виховання та самовиховання.

Важливо зазначити, що у своїх працях В. Сухомлинський обґрунтував форми роботи, що сприяють розвитку учнів (слухання, читання, бесіда, театралізація та ілюстрація казок) [26]. «Казка, гра, фантазія – животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Багаторічний досвід переконує, що естетичні, моральні та інтелектуальні почуття, які народжуються в душі дитини під враженням казкових образів, стимулюють потік думки, який пробуджує до активної діяльності мозок, зв'язує повнокровними нитками живі острівці мислення. Через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом висловлення думок і почуттів – живою реальністю мислення. Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина вчиться мислити словами. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, – неможливо уявити

дитячого мислення і дитячої мови як певного ступеня людського мислення і мови» [29, с. 176].

«Створення казок – один із найцікавіших для дітей видів поетичної творчості. Водночас, це важливий засіб розумового розвитку. Якщо ви бажаєте, щоб діти творили, створювали художні образи, перенесіть з вогника своєї творчості хоча б одну іскру в свідомість дитини. Якщо ви не вмієте творити або вам здається пустою забавою спуститися до світу дитячих інтересів, – нічого не вийде» [29, с. 177].

Поєднання практики з елементами наукового дослідження Василь Олександрович вважав вищим етапом педагогічної творчості: «... стає майстром педагогічної праці зазвичай той, хто відчув себе дослідником» [32, с. 471]. «Чим більше знає вчитель, – зазначав В. Сухомлинський у книзі «Павлиська середня школа», – чим частіше й успішніше відкриває він перед учнями горизонт науки, тим більшу допитливість і жагу до знань виявляють учні...» [31, с. 155].

Співпраця учителя з учнями, їх партнерство на уроках під відкритим небом, можливість задовольняти основні міжособистісні потреби в процесі діяльності та спілкування, спільні творчі пошуки та відкриття, створення ситуацій успіху, вивчення індивідуальних особливостей дітей, розвиток їх здібностей, усвідомлення індивідуальної й колективної відповідальності є основою педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

Ідеї Василя Сухомлинського стосовно того, що в школі мають панувати культ Батьківщини, культ Людини, культ Книжки, культ Рідного Слова повинні стати базовим принципом реформування сучасної школи. Ці ідеї не втратили актуальності в новій українській школі та визначають напрямок її модернізації на основі педагогіки партнерства.

1.2. Вплив професійної майстерності вчителя музичного мистецтва на реалізацію творчої індивідуальності та розвиток емоційності учнів

Вимоги гуманізації освіти, окреслені педагогами та психологами, передбачають розвиток творчих здібностей дитини як потужний фактор прогресу всіх сфер суспільного життя.

«Важливе завдання школи – виховати людину допитливою, творчою, думаючою...» [29, с. 145]. «Творчість дітей – глибоко своєрідна сфера їхнього духовного життя, самовираження та самоутвердження, в якому яскраво виявляється індивідуальна самобутність кожної дитини. Цю самобутність неможливо охопити якимись правилами, єдиними й обов'язковими для всіх» [29, с. 54]. В. Сухомлинський писав: «Прогаяне в дитинстві ніколи не відшкодувати в юності і тим більше у зрілому віці» [29]. Це правило стосується всіх сфер духовного життя дитини, особливо естетичного виховання. Чуткість, сприйнятливність до краси в дитячі роки незрівнянно глибші, ніж у більш пізні періоди розвитку особистості. Одним із головних завдань учителя початкової школи є виховання потреби в красі, яка багато в чому визначає гармонійність духовного життя дитини, її взаємини в колективі. Потреба в красивому зміцнює моральну красу, народжуючи непримиренність і нетерпимість до всього вульгарного, потворного.

«Тримаючи в руках скрипку, людина не здатна зробити погане», – говорить старовинна українська мудрість словами видатного філософа та мислителя Григорія Сковороди. Зло і справжня краса несумісні. Одне з важливих завдань вихователя полягає в тому, щоб, образно кажучи, дати в руки кожній дитині скрипку, щоб кожний відчував, як народжується музика. У наші дні, коли технічні засоби запису й розповсюдження музики набули такого універсального характеру, це виховне завдання набуває особливого сенсу. Не допустити, щоб молоде покоління стало тільки споживачем краси, – це проблема не тільки естетичного, а й морального виховання» [29, с. 193].

Надамо декілька методичних порад учителю щодо реалізації творчої основи процесу викладання музичного мистецтва в закладах загальної

середньої освіти, а саме: надавати учням не тільки певний обсяг знань, розвивати їх навички та вміння, передбачені програмою, але й пробуджувати в них пізнавальну активність, що є одним із першочергових наукових і практичних завдань, які має вирішувати кваліфікований учитель.

Сучасний педагогічний досвід викладання музичного мистецтва у ЗЗСО впевнено доводить, що вчитель може стати справжнім творцем тільки тоді, коли він поєднує виконавську майстерність, уміння цікаво викладати навчальний матеріал зі своїм багатограним внутрішнім світом і творчим ставленням до освітнього процесу.

У художній творчості цінним є тільки те, що пов'язано зі справжніми переживаннями, почуттями. Це повною мірою стосується педагогічного процесу, що відбувається на уроках музичного мистецтва. Міркування щодо необхідності розвитку у дітей емоційності та творчих здібностей приводять до усвідомлення дуже важливої й актуальної в наш час проблеми: визначення різниці між спеціалістом-творцем і спеціалістом-ремісником. Ця важлива проблема тісно пов'язана з проблемами естетичного виховання. Рядовий спеціаліст-ремісник відрізняється від справжнього спеціаліста-творця тим, що виконує свою роботу «від і до». До більшого і кращого він ніколи не прагне, бо не бажає обтяжувати себе. Його не можна звинуватити у погано виконаній роботі, але таке формальне ставлення до своєї праці не тільки не стимулює прогрес, а навіть гальмує його.

У сучасному динамічному світі стояти на місці не можна: можна тільки просуватися вперед або відставати. Наявність або відсутність у людини творчого підходу до своєї діяльності й розрізняє спеціаліста-творця та спеціаліста-ремісника. Це стосується будь-якої професії, тому найважливішим завданням естетичного виховання у ЗЗСО є розвиток творчих здібностей учнів. Розвивати ці здібності можна і на уроках математики, фізики, фізкультури тощо, але найбільш повно, яскраво, багатогранно, емоційно реалізувати окреслене завдання можна на уроках музичного мистецтва. Важлива роль у цьому належить особистості вчителя.

Музика – могутнє джерело думки. Без музичного виховання неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини. Першоджерелом музики є не тільки навколишній світ, а й сама людина, її духовний світ, мислення і мова. Музичні образи по-новому розкривають перед людиною особливості предметів і явищ дійсності. Увага дитини немовби зосереджується на предметах і явищах, які в новому світлі відкриває перед нею музика, і її думка малює яскраву картину; ця картина проситься у слово. Дитина творить словом, черпаючи з навколишнього світу матеріал для нових уявлень і роздумів.

Музика – уява – фантазія – казка – творчість – це дорога, ідучи якою, дитина розвиває свої духовні сили. Музична мелодія пробуджує у дітей яскраві уявлення. Вона – ні з чим незрівнянний засіб виховання творчих сил розуму [29, с. 66].

Професійна майстерність учителя передбачає високий рівень теоретичної підготовки, володіння комплексом спеціальних знань, умінь і навичок, наявність професійно важливих якостей особистості, що дають змогу педагогу ефективно організувати навчально-пізнавальну діяльність і здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив на учнів, взаємодіяти з ними. «Справжнє духовне спілкування народжується там, де вчитель надовго стає другом, однодумцем і товаришем дитини у спільній праці» [29, с. 10].

«Людина, яка зустрічається з учнями тільки на уроці, – по один бік учительського стола, а по другий – учні, – не знає дитячої душі, а хто не знає дитини, той не може бути вихователем» [29, с. 11].

Для того, щоб цікаво проводити уроки музичного мистецтва, психологічної, технічної, інтелектуальної, професійної підготовки вчителя недостатньо. Необхідно підготуватися до уроку ще й емоційно. Особливо важливим в емоційній сфері професійної майстерності вчителя є вміння «знайти вірний тон» уроку. Поняття «знайти вірний тон» виконання музичного твору, проведення бесіди, здавна існує в мистецтві. Знайти вірний тон для кожного уроку є одним із найскладніших завдань сучасного вчителя. Співвідношення зовнішнього та внутрішнього в умінні ведення уроку може

успішно вирішуватися через формування у вчителя акторської майстерності, що уможливорює вплив не тільки на розум учнів, але й на їхні почуття.

У педагогічній практиці вчителя музичного мистецтва ефективним буде застосування «прийому ототожнення», тобто синтезу свого «я» з образом та ідеєю музичного твору, що виконується. Цей прийом передбачає не тільки велику попередню роботу над музичним твором, але й знання епохи, історії створення, художнього та світоглядного контексту, органічне «прожиття» педагогом художнього образу твору. Тільки тоді може відбуватися справжнє спілкування між учнями та вчителем, тільки так може бути вирішене «найвище завдання» – розкриття художнього образу твору.

У зв'язку з тим, що багато процесів у мистецтві та естетичному розвитку дитини пов'язано з інтуїцією й адекватним пізнанням прекрасного, учителю музичного мистецтва дуже важливо навчитися керувати підсвідомістю, творчою активністю своєї психіки, уміти бути щирим у проявах своїх емоцій і почуттів, визначати словами, виразними жестами, мімікою красу творів мистецтва, тонке мереживо образів.

Емоційність вчителя має органічно поєднуватися з інтелектом та аналітичними здібностями, бо основою будь-якого творчого процесу є зацікавленість, що, звісно, не виключає роботи розуму.

Одним із найважливіших аспектів навчального предмета «Музичне мистецтво» є спілкування, взаємодія вчителя з учнями, що має особливу емоційну змістовну забарвленість. Таке спілкування є спільною творчою діяльністю учнів і вчителя з метою більш повного розкриття життєвого змісту музики, досвіду моральних стосунків, відображених у ній.

Готуючись до занять, учителю слід осмислити методику викладання матеріалу, обдумати прийоми реалізації завдань щодо засвоєння того чи іншого музичного твору, але під час уроку всі його дії мають бути природними, невимушеними. У цьому полягає принцип імпровізаційності в роботі з учнями. Дитяча музична імпровізація – це один із шляхів розвитку творчих здібностей; вона присутня в усіх видах музичної діяльності школярів: у відповідях

на запитання, у пластичному інтонуванні, в інструментальному музикуванні, у театралізації тощо.

Найвищим проявом педагогічної майстерності є імпровізаційний спосіб ведення уроку, що має бути вільним від штампів. Наприклад, вокальна імпровізація має на меті відпрацювання інтонаційного та ладового слуху, розвиток творчої фантазії. Учитель може запропонувати учневі продовжити розпочату мелодію та завершити її. Також імпровізація може бути пов'язана зі зміною ритму, динаміки, темпу. Дуже ефективними є спільні міркування вчителя та учнів про те, яке виразно-зображувальне навантаження має музичний твір. Доречною є репрезентація музичних творів із використанням рухів відповідно тексту, інсценуванням.

Активізація творчої діяльності учнів залежить, у першу чергу, від підготовленості до цієї роботи самого вчителя, від рівня його особистого творчого розвитку, музичного смаку, теоретичної підготовки. Імпровізація на уроці прикрашає життя, формує творчу атмосферу, підвищує результативність навчання. Як не можна зайти в одну річку двічі, так не можна провести два однакових уроки. На творчий пошук учителя надихають самі учні, різноманітність особистостей у кожному класі. Тож педагог може постійно опрацьовувати нові й нові засоби навчання.

Творчі здібності дитини, здатність створювати своє, нове, оригінальне, активніше формується тоді, коли музична діяльність із зовнішнього предмета переходить у внутрішній стан і стає проявом дитячого «Я». Важливо, щоб у процесі творчого музикування дитина розкривала свій емоційний і душевний стан, а не механічно виконувала завдання вчителя. Мудрість творчості полягає в тому, що не треба підштовхувати почуття думкою, а треба довіритися підсвідомій сфері дитячої душі. Поступово накопичуючи і порівнюючи свої враження та музично-слухові уявлення, дитина «розквітає» у своїх творчих проявах.

Виховання творчої особистості – один із базових принципів сучасної педагогіки. Учителі музичного мистецтва у своїй професійній діяльності мають

дотримуватися цього принципу, використовуючи творчі задатки дитини та її природні нахили.

Мистецтво привносить суттєві зміни у сферу індивідуальної свідомості і духовну життєдіяльність людини, створює передумови для активної творчої діяльності. Однак можливість засобами музичних образів духовно та практично пізнати навколишній світ і виразити ставлення до нього залишається нереалізованою, якщо у дитини не сформується вміння осмислювати процес створення музично-художніх образів, сенс творчості, його зв'язки з багатообразними явищами навколишнього світу; якщо не розвивається індивідуальне сприйняття мистецтва й художнє бачення світу. У результаті тривалого та серйозного спілкування з мистецтвом формуються не тільки ті сторони особистості школяра, що живляться образно-емоційним змістом творів мистецтва (естетичні почуття, художній смак), а й суспільні уявлення, світопогляд, моральний та естетичний ідеал особи. Здібність розуміти і відчувати прекрасне є не тільки певним критерієм, показником рівня розвитку школяра, вона є стимулом для розвитку власних творчих здібностей.

«Якщо ви хочете, щоб ... ваші вихованці прагнули до добра, виховуйте тонкість, емоційну чутливість юного серця. Серед численних засобів впливу на юне серце важливе місце належить музиці. Музика і моральність – це проблема, яка потребує глибокого вивчення та дослідження», – писав В. Сухомлинський [29, с. 190].

Емоційний розвиток дітей вивчався багатьма вченими, такими як Г. Печерська, П. Гаврилюк, В. Демиденко, О. Безпалько та інші. Емоції – особливий психічний стан, пов'язаний із вродженими реакціями людини, її потребами та мотиваціями. Це – продукт суспільно-історичного розвитку і є суб'єктивною формою, що передбачає діяльність, спрямовуючи її. Емоції проявляються у переживанні задоволення, радості, незадоволення, суму, жаху тощо. Завдяки емоціям людина регулює свою поведінку та співвідносить її з поведінкою інших людей, з якими спілкується.

Дуже важливо не створювати умови для розвитку негативних емоцій у дітей. Не менш важливим є збереження їх позитивних емоцій, що формують моральні та творчі здібності. Таким чином, емоції є особливою сферою розвитку дитини.

«Найважливішим засобом виховання емоційної сприйнятливості, що відіграє виняткову роль у становленні всіх людських якостей, є єдність слова вихователя й діяльності вихованця. Емоційна чутливість до світоглядних істин, ідей, принципів, закономірностей – це, образно кажучи, той вогник, від якого спалахує порох переконаності, принциповості, вірності людини своїм переконанням» [30, с. 517].

У молодшому шкільному віці успішно відбувається художньо-естетичний розвиток. Діти жваво цікавляться малюванням, ліпленням, співами, музикою. На основі відповідної діяльності та сприйняття художніх творів (віршів, музики, картин, скульптур) у них формуються естетичні почуття.

Музика є потужним емоційним впливом, пробуджує у дитини добрі почуття, робить її кращою. Музика намагається створити етико-естетичний ідеал, у цьому полягає особливість її змісту, її впливу на людину. Мистецтво називають школою почуттів. Навчити любити та розуміти музику можна лише за допомогою самої музики. В. Сухомлинський писав: «Якщо у ранньому дитинстві донести до серця красу музичного твору, якщо у звуках дитина відчує багатогранні відтінки людських почуттів, вона підніметься на таку сходинку культури, яка не може бути досягнена жодними іншими засобами. Почуття краси музичної мелодії відкриває перед дитиною власну красу – маленька людина усвідомлює свою гідність» [29, с. 191].

«Є така людська якість – тонкість, емоційність природи. Вона виявляється в тому, що навколишній світ загострює здатність до переживань. Людина тонкої емоційної природи не може забути горя, страждань, нещастя іншої людини; совість примушує її прийти на допомогу. Цю якість виховує музика та пісня» [29, с. 189].

Емоції, що викликані мистецтвом, – особливий вид почуттів, це художні емоції. Вони потребують найвищої діяльності психіки, напруженої роботи думки. Сприймаючи твори мистецтва, дитина відчуває різні переживання, пов'язані зі змістом і засобами зображення сюжету. Такі переживання не тільки збагачують моральний досвід людини, а й поширюють діапазон її естетичних почуттів, серед яких вирізняються почуття піднесеного, комічного, трагічного тощо. Інакше ніж емоційним шляхом не можна зрозуміти зміст музики.

Здібність емоційно відгукуватися на музику утворює два необхідні напрями музикальності: слуховий та емоційний, які слід розвивати на різних етапах музичного виховання. Педагогіці відомі випадки, коли за наявності достатнього розвитку музичних здібностей, тонкого слуху, емоційне реагування учня на музику відставало, його сприйняття не було повноцінним. Щоб уникнути цього, треба збагачувати палітру почуттів не тільки музичними засобами, формувати вміння підключати свій емоційний досвід до сприйняття музики, пов'язувати його зі звучанням, емоційно переживати виразне значення музичних образів.

«Тлумачення музичного твору, що невідомий дітям, потребує великого такту та високої педагогічної культури. Ніколи не можна забувати, що нова музика – це мова почуттів; навіть народна пісня з нехитрими, часом елементарно простими словами сприймається як художній твір тільки завдяки мелодії. Щоб пояснити суть художніх образів музичного твору, вчитель повинен розуміти специфіку образотворчих засобів композитора. Пояснення має бути своєрідною завершеною художньою розповіддю, почутою дитиною з уст учителя. Уже сама ця розповідь має пробудити почуття, викликати переживання, створити в уяві яскраві картини. Я глибоко переконаний, що краса музики – могутнє джерело думки» [29, с. 192].

Урок музичного мистецтва в закладі загальної середньої освіти є органічною частиною системи естетичного виховання, який орієнтовано на моральний розвиток школяра. Збагачення музично-творчих здібностей, формування навичок сприйняття музики, зацікавлене ставлення до музичного

мистецтва, самодіяльність учнів має відбуватися за послідовною системою. Урок музичного мистецтва відрізняється своїми специфічними видами діяльності: слухання та аналіз музичного твору, рухи під музику, імпровізація. Вони не можуть бути відокремлені один від одного у зв'язку з тим, що тісно пов'язані та часто взаємодіють. У процесі слухання музики учні набувають певних музично-теоретичних знань, накопичують музично-слуховий досвід, у них формуються навички аналізу музичного твору.

«Джерелом збагачення емоційної пам'яті є музика. Я прагнув, щоб сприймання музичної мелодії в роки дитинства пов'язувалось із чистими, благородними, високими почуттями і – що особливо важливо – спонуканнями. Слухаючи серед природи твори Лисенка, Гріга, Бетховена, Баха, діти створювали в уяві картини боротьби між добром і злом, думками й серцем вони були на боці доброго, прекрасного, справедливого. Саме в ці хвилини у дітей пробуджувалось бажання зробити щось хороше. Ця благородна сила музики переносилася в отрочтво. Час від часу ми проводили музичні вечори й ранки. Головним чином це було слухання музики» [30, с. 525].

Заклад загальної середньої освіти не має на меті готувати учнів до професійної музичної діяльності, однак розуміння музики, здатність до її сприйняття мають бути присутніми у кожного школяра. Цьому сприяє такий вид занять на уроці як сприймання музики. Розуміння змісту твору залежить від загальної культури слухача та спеціальної підготовки. Відомо, що сприйняття слухачів, які мають музичну підготовку, є змістовнішим, воно збагачене асоціаціями, більш емоційне. Коло інтересів до музичних творів у школярів, що знаються на музиці, менше залежить від моди, відрізняється високим рівнем художнього смаку. Повноцінне сприйняття музичного твору можливе тільки на основі розуміння музичної форми, історії розвитку музики, досвіду слухача, умінь і навичок музично-творчої діяльності. Урок музичного мистецтва несе в собі радість музичної творчості, формує здатність насолоджуватися морально-естетичним змістом творів.

Для розвитку музичного сприйняття та різноманітних музичних емоцій дітям пропонуються твори класичної музики, народної творчості: ліричні пісні, романси, героїчні балади, ігрові й обрядові пісні. Музика може слугувати «емоційним клапаном», що заповнює емоційну недостатність. Музика є профілактичним засобом оптимізації емоційного фону, вона пом'якшує сум, піднімає настрій, знімає втому.

Специфіка уроку музичного мистецтва полягає в тому, що поряд із пасивними видами діяльності в ньому є і художньо-виконавські. У першу чергу, це стосується хорового співу, як найбільш активної форми музичного навчання. Створення та організація хорових колективів є дієвим засобом у роботі з розвитку музичних емоцій. У процесі хорового співу розвивається співацький голос та всі компоненти музичного слуху (звуквисотний, ритмічний, гармонічний, тембровий).

Хоровий спів впливає на естетичний розвиток колективу виконавців і слухачів. Він сприяє музичному спілкуванню у сумісних діях. Виховання співацьких навичок є одночасно і вихованням людських почуттів та емоцій.

По-перше, колективне співпереживання посилює емоції, по-друге, цьому сприяє прагнення до успіху під час концертних виступів. Виразність виконання пісні залежить від правильного керування розвитком емоцій школярів. Педагог має пояснити дітям емоційний настрій кожної пісні, кожної музичної інтонації, динаміки. Концертна діяльність учасників хору, вокального ансамблю або солістів стимулює відповідальність за виконання. Хвилювання перед виступом, тобто емоційно-забарвлене ставлення, сприяє його результативності.

Музика разом із поезією ще глибше впливає на психіку дитини, на її художній розвиток, уяву. Заняття співами мають бути емоційно наповненими. Дуже дієвими для розвитку вокальних даних та емоцій є вправи, розроблені О. Нікольською. Вони ґрунтуються на емоційному забарвленні кожної голосної та супроводжуються рухами рук і відповідною мімікою:

- «А» – вираз радості (руки розводяться у сторони);

- «О» – здивування (підняті плечі, руки з відкритими долонями розводяться);
- «И» – вираз гніву (брови насуплені, руки в боки);
- «І» – посмішка (губи розтягнуті, руки у сторони);
- «Я» – самовихваляння (ніс доверху, руки рухаються зверху донизу).

Розвиток виконавських навичок у процесі хорового співу, гри на музичних інструментах, рухів під музику, імпровізації, роблять учнів активними, зацікавленими, вони емоційно відгукуються на участь у заняттях. Задача уроків музичного мистецтва – навчити дітей активно спілкуватися з прекрасним, творчо ставитися до музики, формувати інтерес і любов до неї, естетично насолоджуватися, розуміти її життєвий зміст. Діти 7-8 років ще не вміють повноцінно сприймати музику, її музичний образ, але досить вільно визначають загальний настрій, реагують на засоби музичної виразності, темп, динаміку, регістри. Розвиток загальної музикальності у дітей можна визначити за трьома ознаками:

- здатність відчувати характер, настрої музичного твору, проявляти емоційне ставлення, розуміти музичний образ;
- здатність вслуховуватись, порівнювати більш яскраві та зрозумілі музичні явища, що потребує елементарної музично-слухової культури, слухової уваги, спрямованої на різні засоби музичної виразності;
- прояв творчого ставлення до музики.

Із розвитком загальної музикальності у дітей з'являється емоційне ставлення до музики, удосконалюється слух, народжується творча уява.

Для розвитку музичного сприйняття дітей, як основи музичного виховання, треба частіше надавати їм практичну можливість переживання різноманітних почуттів, що відтворені у хоровій та інструментальній музиці.

Людина може дізнатися про емоційний стан іншої людини завдяки особливим виразним рухам, міміці, змінам голосу. Виразні рухи бувають вродженими і такими, що набуваються. Тому кожне заняття з учнями має бути емоційним, виразним. Діти вміють дивитися на світ добрими, ясними очима,

вміють радіти та дивуватися. І це не закінчиться після дитинства, а залишиться назавжди, якщо з перших кроків дитина зустрине чуйного, талановитого вчителя, який має духовну енергію та володіє художньою методикою.

Формування дитячої особистості тісно пов'язане з формуванням емоційно-вольової сфери, інтересів і мотивації поведінки. Це визначається соціальним оточенням, відносинами з батьками та вчителями. Емоції є сферою розвитку дитини. Тому в молодшому шкільному віці, коли закріплюється мотив досягнення успіхів у якості стійкої ознаки особистості дитини, край необхідним є доброзичливе емоційне оточення.

Наука та мистецтво, корисне та прекрасне, знання та почуття – два крила людського щастя. Аналіз педагогічних і психологічних досліджень показує, що емоційне ставлення до життя, залучення до мистецтва, дозволяють розвинути не тільки сенсорну та загальну культуру учнів, а й їхню пізнавальну активність, зорову та слухову пам'ять, швидкість реакції, аналітичне й образне мислення. Через почуття, емоції, самореалізація особистості відбувається більш продуктивно у всіх сферах життєдіяльності. Посилення у дитини емоційної сфери в інтересах її гармонійного розвитку розглядається педагогами та психологами у тісному зв'язку з пріоритетами гуманістичної спрямованості її особистості.

Естетичне виховання збільшує діапазон почуттів і сприяє розвитку культури. Тому у виховній роботі можна виділити два основні напрямки:

- організацію діяльності, що формує та розвиває в учнів почуттєву сферу, емоційно-ціннісне ставлення до світу та реальності;
- залучення дітей до творчої діяльності.

Почуття й емоції виконують важливу роль у регулюванні стосунків індивіда в соціумі. Тому збагачення людини досвідом емоційного ставлення до реальності є соціальним аспектом виховної роботи в закладі загальної середньої освіти. Емоційна реакція є потужним організатором поведінки. Якщо доросла людина згадуватиме світлі та яскраві хвилини святкових

шкільних подій, це буде означати, що досвід емоційного сприйняття відіграв свою позитивну роль.

Музичне виховання – це формування духовних потреб людини, її моральних уявлень, інтелекту, розвиток ідейно-емоційного сприйняття та естетичної оцінки життєвих явищ. У такому розумінні, музичне виховання – це виховання Людини. Мистецтво може захоплювати своїми ідеями, але лише емоційно. Беземоційного мистецтва не може бути. Емоції, що викликані музичним мистецтвом, – це особливий вид почуттів, це художні емоції, що потребують найвищої діяльності психіки, напруженої роботи думки.

Навчальний предмет «Музичне мистецтво» в ЗЗСО призначений формувати естетичну та духовну культуру, високі моральні якості, залучати підростаюче покоління до вивчення історії та національної культури свого народу.

1.3. Музичні театралізовані казки як засіб морального та естетичного виховання дітей

У загальному освітньому процесі естетичне виховання розглядається як педагогічний процес взаємодії педагога й учнів із метою розвитку естетичного ставлення особистості до мистецтва та дійсності. Слід зазначити, що проблеми естетичного виховання досить ґрунтовно досліджувалися як класиками педагогічної науки (С. Русовою, В. Сухомлинським [26, 28, 34], К. Ушинським), так і сучасними науковцями (Д. Джолою, М. Каган, І. Зязюн [9], І. Дичківською [6], М. Киященко та іншими). Великий внесок у вирішення педагогічних проблем, пов'язаних із творчим розвитком особистості, зробили видатні педагоги Б. Яворський, А. Богущ, В. Кузь, О. Савченко та інші.

Василь Сухомлинський вважав головними серед педагогічних проблем виховання духовної особистості з розвиненими морально-етичними цінностями та пошук засобів такого виховання і навчання, що враховують індивідуальні й вікові особливості дитини на різних етапах її розвитку. Саме до таких засобів належать літературні казки, які так люблять і діти, і дорослі.

Багато видатних письменників, філософів, педагогів-новаторів минулого, серед яких Г. Сковорода, О. Пчілка, Л. Українка, К. Ушинський, С. Русова, А. Макаренко, зверталися до жанру казки, прагнучи з її допомогою прищепити дітям морально-естетичні принципи, розуміння таких категорій як *Людяність, Краса, Гармонія*.

Г. Сковорода у своїх віршах, притчах, байках «доручає» донести свої виховні ідеї тваринам (пригадаймо байки «Мурашка і Свиня», «Орел і Черепаха», «Олениця і Кабан»), де ситуації легко сприймаються учнями та спонукають їх до аналізу.

«Чому діти охоче слухають казки, чому вони так люблять вечірні сутінки, коли сама обстановка сприяє польоту дитячої фантазії? Чому казка розвиває мову мислення сильніше, ніж будь-який інший засіб? Тому, що казкові образи яскраво емоційно забарвлені. Слово казки живе в дитячій свідомості. Серце завмирає у дитини, коли вона слухає або вимовляє слова, що створюють фантастичну картину. Я не уявляю навчання в школі не тільки без слухання, а й без створення казки» [29, с. 36].

Як і попередники, основним методом виховання В. Сухомлинський вважав слово, але не те, яке тисне, пригнічує, ображає, надокучає, є надто повчальним, а доброзичливе, яке зацікавлює та приваблює. Він розробив цілу теорію слова, досліджуючи його вплив на свідомість і поведінку дитини. Слово має бути змістовним (мати глибокий зміст), емоційно наповненим, правдивим, звернутим до конкретного учня. Саме з цією метою вчений створив півтори тисячі казок, віршів, багато оповідань і легенд, написав майже п'ять сотень статей.

Великий італійський казкар і фантазер Джанні Родарі стверджував, що якщо хочеш навчити думати, то, перш за все, навчи придумувати. В. Сухомлинський також заохочував своїх учнів до творчості, кожний із них створив по 20-30 казок.

«Ми йшли в природу, в ліс, в сад, на поле, луг, берег річки, – слово ставало в моїх руках знаряддям, за допомогою якого я відкривав дітям очі

на багатство навколишнього світу... Діти складали маленькі твори про природу. Ці твори – найважливіша форма роботи з розвитку мови і думки» [29, с. 202].

«Складання творів стало для моїх вихованців улюбленою справою. Вони прагнуть розповісти про все, що бачили, пережили» [29, с. 206].

Видатний український педагог В. Сухомлинський науково обґрунтував визначну роль казки для дітей. Його художні твори для молодших школярів спонукають до аналізу вчинків літературних героїв, до певних висновків, викликають бажання наслідувати позитивним героям, відстоювати справедливість.

Ці маленькі оповідки надають велику допомогу вчителю під час проведення уроків музичного мистецтва та виховних заходів, формуючи у дітей поняття *добра* і *зла* та інші важливі моральні категорії.

Виходячи зі специфіки музичного мистецтва та можливостей його впливу на розвиток емоційно-почуттєвої сфери дитини, на збагачення художньо-естетичного досвіду та формування загально-естетичної культури дітей, автори посібника звернулися саме до музичних театралізованих казок.

Добірку музичних інсценівок за мотивами казок всесвітньо відомого українського педагога Василя Сухомлинського створено за оповіданнями його книги «Вічна тополя» за редакцією Ольги Сухомлинської [25]. Зміст цих казок-оповідок спрямований на формування у дітей правильного життєрозуміння, де протиставлені різні риси характеру людини, що призводять до певних життєвих обставин, впливають на її долю в цілому.

«Коли хтось із дітей залишався вдома з невідомої причини, то ввечері до них ішли товариші, дізнавалися чи не захворів хто. Це стало хорошою традицією. Почуття прив'язаності – основа найважливішої духовної потреби» [29, с. 92]. Про це йдеться в оповідці «У кого радість, а в кого горе».

Про те, як виховувати у себе почуття хоробрості йдеться в оповідці «Як Миколка став хоробрим». Вихованню доброти присвячена казка «Чому голуби

до Олега прилетіли», вдячності – казка-оповідка «Навіщо кажуть “дякую”», працелюбності – «Він став трудівником».

«Як досягти того, щоб праця стала найважливішою духовною потребою дітей? – це питання хвилювало весь наш педагогічний колектив... Ми бачили важливе виховне завдання в тому, щоб дітей оточував не тільки світ природи, а й світ праці, творчості, будівництва. Краса людини найяскравіше розкривається в праці» [29, с. 61].

У казках Василя Сухомлинського також висміюються лінощі («Лисиччук-першокласник», «Мурашка-мандрівниця», «Добре, що сонечко сяє»).

«Радість праці – могутня виховна сила. В роки дитинства кожна дитина має глибоко пережити це благородне почуття» [29, с. 237].

Водночас важливим засобом виховання людини В. Сухомлинський вважав і музичне мистецтво. Він писав, що музика є найчудодійнішим, тонким засобом долучення до добра, краси й людяності, вона відкриває дітям очі на красу природи, світ моральних відносин. Завдяки музиці в людини пробуджується уява про піднесене, величне, прекрасне.

«Музика, мелодія, краса музичних звуків – важливий засіб морального та розумового виховання людини, джерело благородства серця й чистоти душі. Музика відкриває людям очі на красу природи, моральних стосунків, праці. Завдяки музиці в людині пробуджується уявлення про високе, величне, прекрасне не тільки в навколишньому світі, а й у самому собі. Музика – могутній засіб самовиховання» [29, с. 62].

Тому, на наш погляд, найбільший вплив на дитячий розум і почуття матимуть казки музично інтерпретовані, а особливо ті, що зможуть виконувати самі учні (йдеться про музичні інсценівки творів, що увійшли в цей посібник). Світ казок Василя Сухомлинського отримає друге життя – життя в музиці, пісні, танці. Такий вид діяльності урізноманітнює, збагачує, естетизує вплив на дітей, сприяє розвитку їх індивідуальності та творчості.

Під час створення музичних інсценівок, був застосований принцип збереження ідеї казки та її основного тексту в прозі, що наданий у скороченому вигляді, але не змінювалася кількість дійових осіб, їхні характеристики та дії. До казок додані інсценізації з власними авторськими віршами та музикою, оригінальні інструментальні мінусові фонограми², міні-сюжети, діалоги, пісні, деякі з яких можна трактувати як пісню-танець. Театральне дійство казок має мультимедійний супровід.

Матеріал казок В. Сухомлинського художньо й творчо переосмислений, значною мірою відрізняється від оригіналу, але автори інтерпретації подбали про збереження основної виховної та образної ідеї, яка не проголошується як настанова, а впливає зі створеної ситуації як висновок, що кожен учень має зробити самостійно. Для порівняння: казка В. Сухомлинського «Добре, що сонечко сяє» та одноіменна авторська інсценівка (див. с. 59 даного посібника).

ДОБРЕ, ЩО СОНЕЧКО СЯЄ

У неділю Юрко прокинувся дуже рано й весело сказав матері:

- Мамо, сьогодні ми йдемо до лісу!

- На дворі дощ, – каже мати. – Ллє, як з відра. Не підете до лісу.

Юрко виглянув у вікно: на подвір'ї – калюжі, небо облягли сірі хмари.

Юрко сів біля столу й заплакав...

У понеділок Юрко також прокинувся рано. Відчинив вікно. Сонячний промінь осяяв кімнату.

Юрко знову заплакав.

- Чого ж ти сьогодні плачеш? – дивується мати.

- Сьогодні до школи треба йти, з лопатою. Ділянку будемо копати.

Мати сіла біля сина й тяжко зітхнула:

- Добре, що сонечко сяє... Як би й сьогодні дощ, звідки б я знала, що ти в нас ледар?

² У створенні мінусових фонограм взяла участь Н. Келіна (викладач музичних дисциплін Харківського педагогічного коледжу 1971-1997 рр.).

Новий підхід до використання в освітньому процесі казок В. Сухомлинського полягає, передусім, у введенні до педагогічного арсеналу додаткових потужних художньо-естетичних засобів впливу, а саме: поетичної мови та широкого спектру засобів музичної виразності в поєднанні з безпосередньою участю самих дітей у дії. Відомо, що використання текстової, а ще краще віршованої основи творів у вигляді гри, є запорукою активного сприймання та міцного запам'ятовування дітьми. Музика в інсценівках – не просто супровід до текстів, це – важливий елемент створення художнього образу, це – музична характеристика героїв.

«У кімнаті казки в нас зародилися ляльковий театр і драматичний гурток. Тут діти вперше інсценували українську народну казку про Рукавичку, де оселилися хоробрі звірята. Потім із великим інтересом підготували інсценізацію казки про Царівну-Жабу, японську казку про Горбатого Горобчика. На четвертому році навчання вони колективно склали казку про Бабку-музику і виконали її в ролях» [29, с. 184].

«Казка – це активна естетична творчість, що захоплює всі сфери духовного життя дитини – її розум, почуття, уяву, волю. Вона починається вже в процесі розповіді, вищий її етап – інсценізація» [29, с. 184].

Завдання та запитання для самоконтролю:

1. Визначте поняття «педагогіка партнерства».
2. Назвіть основні педагогічні ідеї В. Сухомлинського.
3. Уточніть, які зміни пропонуються в Концепції «Нова українська школа»?
4. Назвіть найбільш відомі твори В. Сухомлинського.
5. Охарактеризуйте основні фази проведення діалогу на партнерській основі.
6. Визначте найголовніше завдання естетичного виховання.
7. Наведіть приклади імпровізації на уроці музичного мистецтва.
8. Уточніть, які види прояву емоцій вам відомі?
9. Означте, як музика впливає на розвиток емоцій школярів?

10. Конкретизуйте, яке значення мають почуття та емоції в регулюванні відносин у соціумі.

11. Визначте роль казки у житті дітей.

12. Доведіть, чому В. Сухомлинський вважав музичне мистецтво важливим засобом виховання дітей?

РОЗДІЛ 2.

МУЗИЧНІ ІНСЦЕНІВКИ ЗА МОТИВАМИ КАЗОК

В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Музична театралізована гра завжди приваблює педагогів, особливо тих, хто працює з дошкільнятами та молодшими школярами. З урахуванням цієї професійної зацікавленості після обрано цей жанр, в якому за допомогою віршів і музики поєднано втілення цікавої сюжетної лінії з розвиваючим і виховним навантаженням. Добір діючих персонажів, їх взаємодія мають пізнавальне та інформативне значення. Виразність та наповнення віршів і музики в наданих творах є засобом загального, розумового, мовленнєвого та музичного розвитку, естетичного виховання у ненав'язливій ігровій формі. Римовані тексти дадуть не лише відчуття гармонії, але й значно поповнять лексичний запас дітей, розширять практичне розуміння багатства рідної мови та її образних засобів. А це важливо як для розвитку мислення, так і для розвитку зв'язного мовлення.

Завдання естетичного виховання закладені у віршах і музиці пропонованих творів, що написані у класичному стилі з опорою на мелодичну основу. Віршований текст наповнений театральністю, драматургічною динамікою, тому матеріал казки можна використати не тільки як музично-театралізовану сюжетну гру, але й як навчальну виставу, композицію для сценічного втілення тощо.

Мелодичні та ритмічні особливості музичних творів доступні для дитячого сприймання. Більшість номерів має танцювальний характер, що дає певні можливості хореографічного втілення. Вокальні номери наданих казок-ігор привабливі для тих, хто бажає навчитися співати. Доцільним

вважаємо використання музичних казок-ігор в освітньому процесі здобувачів освіти – майбутніх учителів музичного мистецтва.

2.1. Методика опрацювання музичних інсценівок

Практичний педагогічний досвід доводить, що використовуючи природну тягу дитини до мистецтва, саме учнів молодшого шкільного віку можна зацікавити музично-театралізованою діяльністю.

Осмислення театрального дійства молодшими школярами вельми індивідуальне. Своєрідність проявляється не тільки у темпераменті, психологічному стані, загальному рівні розвитку особистості дитини, а й у тому життєвому й художньому досвіді, який передував зустрічі з театральним мистецтвом. В осмисленні сценічного дійства бере участь вся особистість школяра: думка, почуття, уява.

Музично-театралізована діяльність³ дає змогу дітям переживати глибокі почуття, стати безпосередніми учасниками боротьби за добро, красу та справедливість. Під час вистави діти аплодують позитивному герою, вболівають за нього у хвилини небезпеки, активно виступають на боці справедливості. У глядацькому залі дитина проникається почуттям колективізму, радіє та хвилюється разом з усіма. На відміну від інших видів мистецтв у театрі вона присутня в самому творчому процесі.

Учителю слід завчасно поговорити з учнями про те, які емоційні стани переживають головні герої інсценівки, а потім запропонувати перенести відчуте в реальність.

Музично-театралізована діяльність в освітньому процесі сприяє «зануренню» в художній твір, становленню мислячого та вдумливого читача; навчає уважно слухати та правильно й виразно говорити, доносячи до слухачів

³ Музично-театралізована діяльність – комплексна система використання виразних засобів різних видів мистецтва, органічне поєднання музики, танцю, риторики, акторської майстерності, живопису, що інтегрує в єдине ціле засоби виразності цих видів мистецтва, тим самим сприяє створенню умов для виховання цілісної креативної особистості. Такий вид діяльності є необмеженим джерелом формування відчуттів, переживань та емоційних відкриттів особистості дитини, сприяє залученню її до духовних цінностей.

головні ідеї й емоції; формує емоційний інтелект (школярі навчаються розуміти та відчувати персонажів, відтворювати їх, співпереживати їм, виражати їхні почуття); розвиває креативне та критичне мислення.

Інсценізація передбачає обробку художнього твору, що призначений для читання, на твір для сценічної дії. Учитель може запропонувати учням спробувати себе у ролі режисера-постановника, художника-декоратора, актора, костюмера, гримера, звукооператора, медіа-оператора.

Для успішного стимулювання дітей молодшого шкільного віку доречно зосередити увагу на модернізації музично-театралізованого простору⁴, упорядковуючи осередки, що сприятимуть емоційному насиченню діяльності молодших школярів, формуванню та розвитку їх емоційної сфери та творчих здібностей, створюватимуть умови для збагачення життєвого досвіду. Саме тому, на нашу думку, слід покращувати створені середовища всілякими мультимедійними ресурсами.

Також мультимедійні презентації можуть бути корисними при ознайомленні учнів із різними театральними професіями: режисер, актор, художник, костюмер, гример. Доречно використовувати деякі мультиплікаційні фільми (наприклад, «Лунтик»), які допоможуть ознайомити учнів із театральними термінами та ознаками акторської діяльності.

Цікавим для молодших школярів стане створення осередку «Маленький актор», який можна обладнати фотографіями відомих дорослих акторів і «акторів-дітей», відео з фрагментами вистав і фільмів за участю відомих дітей акторів, відеозаписами виступів дітей тощо.

Також осередок музично-театралізованої діяльності слід наповнити театральними атрибутами: костюмами, масками, реквізитом (бажано, щоб вони були виконані учнями власноруч).

⁴ Музично-театралізований простір – середовище, що являє собою модель комплексного підходу до процесу формування особистості; активну форму пізнання, де ідеї й образи розкриваються в діях учнів безпосередньо в момент творчості, де пробуджуються їх естетико-творчі здібності та формуються ціннісні орієнтації.

Дуже важливою складовою музично-театралізованого осередку є забезпечення інсценівок звуковим супроводом. Окрім музичних інструментів, музичний фахівець має сформувати фонотеку, до складу якої повинні увійти фонограмми інструментальних мінусовок та записів звуків природи. Отже, представлені мінусові фонограми є вдалим доповненням й ілюстрацією музичних інсценівок. Для створення яскравого казкового образу, формування естетичних і креативних здібностей школярам можна запропонувати ігрові завдання для уміння пластичного відображення образів і емоційних станів. Виконуючи такі вправи, учні можуть проявляти активність і самовираження.

Щоб стимулювати бажання молодших школярів до музично-театралізованої діяльності, можна застосовувати спеціальні комп'ютерні ігри, наприклад, «Відгадай емоцію», «Кольоровий настрій», «Справжній актор», «Читаємо настрій літературного героя» та інші. Така діяльність допоможе скоординувати правильну поведінку та розкривати різні емоційні стани.

Проте зазначимо, що якими б позитивними можливостями не володіли інформаційно-комунікаційні технології, вони не можуть замінити живого спілкування дорослого з дитиною. Саме на це і спрямована музично-театралізована діяльність у початковій школі.

Проілюструємо методику організації музично-театралізованої діяльності молодших школярів. Пропонуємо наступну послідовність підготовки музичних інсценівок:

- ознайомлення з твором, обраним для інсценізації;
- кастинг;
- вивчення музичного матеріалу (пісень);
- інсценізація діалогів;
- оформлення сцени;
- створення театральних костюмів і реквізитів;
- виготовлення сценічної афіші.

У процесі такої роботи учні завзято включаються в конкурси та вікторини. Ігрові засади даних форм роботи сприяють формуванню у дітей

чималого інтересу до літературних творів, допомагають їм творчо тлумачити літературно-художні образи персонажів.

Під час кастингу з відбору акторів варто запропонувати учням наступні завдання:

- прочитай виразно уривок казки із розстановкою логічних наголосів;
- визнач, у якій ролі себе бачиш;
- виокреми спільні риси у себе і персонажа, якого обрав.

Конкурс на краще виконання пісень казкових персонажів значно стимулюватиме учнів до виразного виконання музичного матеріалу інсценівки.

Створення театральних костюмів можна проводити у вигляді конкурсу, де відбуватиметься презентація замальовок костюмів для персонажів казки.

Після проведення музичної інсценівки учням можна запропонувати створити малюнки або оповідки до даної казки.

Як же застосовувати музичні інсценівки? Оригінальний навчальний матеріал за творами В. Сухомлинського можна впроваджувати і на уроках, і в позакласній, і в гуртковій роботі вчителя музичного мистецтва. Кожна казка-інсценівка, керована ведучим, має декілька музичних номерів, вплетених у дію, пісні, музику для рухів або танець, музичну характеристику певного настрою чи явища природи. Ведучому надана роль автора-оповідача, який не тільки пояснює присутнім, що відбувається, а й веде дію, викликає учасників та координує весь виступ, створюючи відповідний темпоритм як у справжній міні-виставі. Жанр музичної казки-інсценівки досить лаконічний, займає час «звучання» не більше однієї пісні. Ведучим може бути вчитель або учень старших класів. Оскільки ролей інсценівка налічує небагато, можна створювати такі собі музичні команди, як у театрі, коли одну й ту саму музичну виставу грають кілька груп учнів-акторів.

У музичних казках-інсценівках дійові особи співають, танцюють, здійснюють музично-ритмічні рухи, відображаючи зміст твору, а тому інсценізація тісно пов'язана з такими видами музичної діяльності як сприймання музики, спів, рухи під музику. Використовуючи презентацію та

мінусові фонограми для казки, обраної з метою інсценізації, учитель зможе краще донести до учнів задум автора, викликати відповідні емоції, передати через музичні образи характеристику героїв твору. Після прочитання літературної частини та обрання маленьких акторів слід досконало вивчити пісні й розробити мізансцени, тобто розташування та пересування персонажів казки по сцені. Фонограми музичних номерів звучать окремо, через паузу. Тему твору в них виразно виконує найгучніший музичний інструмент. Якщо після виконання пісні треба промовити слова ведучого або іншої дійової особи, учитель зупиняє фонограму, а відновлює її звучання відповідно тексту інсценівки.

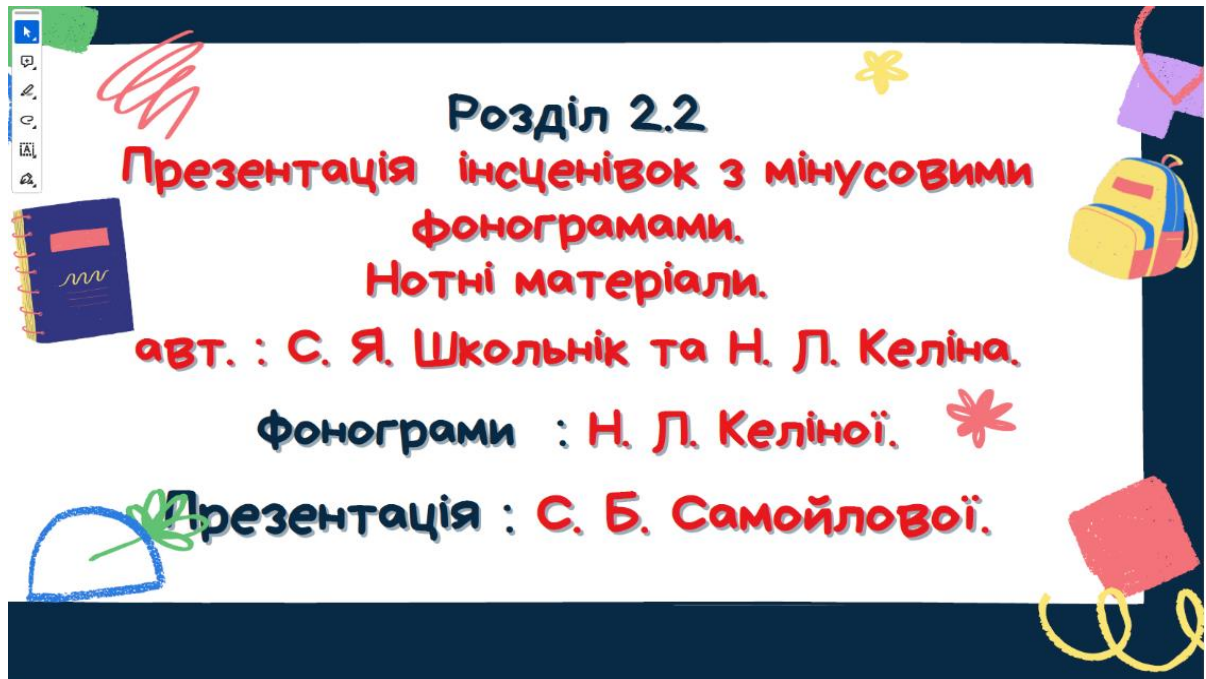
Акторські та організаторські здібності вчителя музичного мистецтва у процесі вивчення твору та під час концерту є запорукою не тільки успішного виступу, а й досягнення багатьох педагогічних та естетико-виховних цілей. Завдяки наданому матеріалу вчитель має змогу творчо підійти до справи й викликати інтерес дітей до пропонованого жанру. Результатом завершення процесу вивчення твору є його презентація на концерті батькам, учителям, учням інших класів.

Казки для дітей зіспадщини В. Сухомлинського є актуальними і сьогодні. Казка, – як вважав педагог, – це крила для злету творчості, це вітер, що роздмухує вогник дитячої думки і мовлення. Без казки, без гри, без уяви дитина не може жити. Без казки навколишній світ перетворюється для неї у красиву, але намальовану на полотні картину, казка ж примушує цю картину оживати.

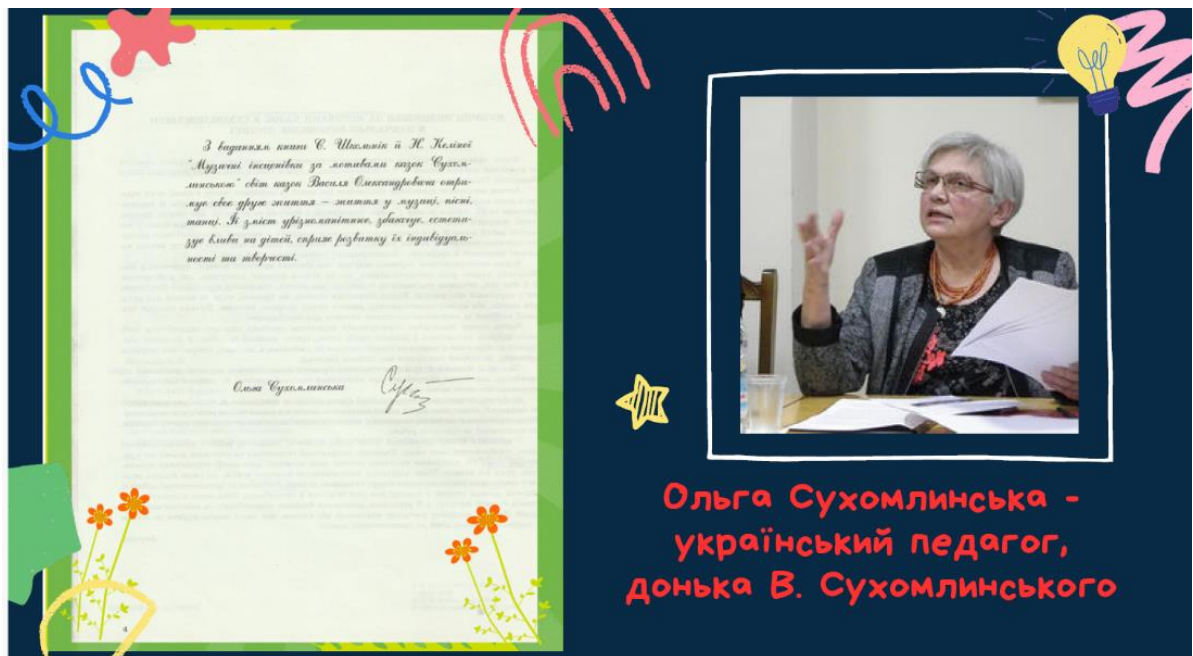
Оригінальний погляд на казки В. Сухомлинського демонструють автори посібника, створивши музичні інсценівки за їх мотивами, що навчають сучасних школярів споконвічним цінностям – *Любові, Добру, Красі*.

Універсальність музичних інсценівок полягає в можливості їх застосування в освітньому процесі закладів загальної середньої та мистецької освіти у межах навчальних програм викладання музичного мистецтва.

2.2. Мультимедійна презентація інсценівок із мінусовими фонограмами

Розділ 2.2
Презентація інсценівок з мінусовими фонограмами.
Нотні матеріали.
авт. : С. Я. Школьник та Н. Л. Келіна.
Фонограми : Н. Л. Келіної.
Презентація : С. Б. Самойлової.

З вступом книги С. Школьник і Н. Келіної "Музичні інсценівки за мотивами творів Сухомилинського" світ музики Василя Сухомилинського отримав своє зображення – життя у музиці, поезії, танці. Як злість у фізичній формі, злість, емоції, злість на дітей, справляють їх надзвичайно важливі та цікаві.

Ольга Сухомилинська

Ольга Сухомлинська - український педагог, донька В. Сухомилинського

Він став трудівником <https://youtu.be/b1T8RenH6ic>

Вода у флязі <https://youtu.be/G2xQxMNN-RA>

Добре, що сонечко сяє <https://youtu.be/F7MV7FWSr4w>

Лисиччук-першокласник https://youtu.be/BlMMQQuyc_I

Мурашка-мандрівниця <https://youtu.be/hXS9Ff5K3HI>

Навіщо кажуть «дякую» <https://youtu.be/ABGTuH0xdz8>

У кого радість, а в кого горе <https://youtu.be/U5RJh5LkRik>

Тракторист і скляр <https://youtu.be/L8EjNikghnM>

Чому голуби до Олега прилетіли <https://youtu.be/OjueykL-UxM>

Як Миколка став хоробрим <https://youtu.be/gXLagJT4u2k>

Вода у флязі

Decorative elements: lightbulb, stars, crayons, squiggly lines.

**Добре,
що сонечко сяє**

Decorative elements: lightbulb, stars, crayons, squiggly lines.

**Лисиччук-
першокласник**

Decorative elements: lightbulb, stars, crayons, squiggly lines.

Мурашка-мандрівниця

Decorative elements: lightbulb, stars, crayons, scribbles.

Навіщо кажуть «дякую»

Decorative elements: lightbulb, stars, crayons, scribbles.

У кого радість, а в кого й горе

Decorative elements: lightbulb, stars, crayons, scribbles.

Тракторист
і скляр

Decorative elements: lightbulb, stars, and crayons.

Чому голуби
до Олега
прилетіли

Decorative elements: lightbulb, stars, and crayons.

Як Миколка
став
хоробрим

Decorative elements: lightbulb, stars, and crayons.

2.3. Потні матеріали

ВІН СТАВ ТРУДІВНИКОМ

Дійові особи:

Мати, Наталка, Оля, Олег, Ведучий.

ВСТУП

Весело

f *non legato*

8va

Ведучий: Було у матері троє дітей — Наталка, Оля й маленький син Олег. Йому тільки-но виповнилось два роки. Він часто питає у мами й сестричок:

Олег: А це що? А чому голуб літає, а курка не літає?

Ведучий: У суботу мати сказала дочкам:

ДРУЖНА ПІСНЯ

Не поспішаючи

Мати

Тре-ба ха-ту нам при-бра-ти,

mf

у дво - рі по - за-мі - та-ти. Всі Мати
Так, так, так, так, удво - рі по -

за - мі - та - ти.

Всі
Друж-но ві - ни - ки всі взя - ли й до ро - бо - ти

ра - зом ста - ли. Раз, два, раз, два! До ро - бо - ти

ра-зом ста-ли.

Треба хату нам прибрати,
 У дворі позамітати.
 Так, так, так, так,
 У дворі позамітати.
 Дружно віники всі взяли
 Й до роботи разом стали.
 Раз, два, раз, два,
 До роботи разом стали.

Ведучий: Зібрали вони сміття в купу, віднесли на город і запалили. А малий Олег побачив на подвір'ї соломинку, узяв її і поніс до вогнища.

Не поспішаючи

mf

Олег: Ось я підібрав соломинку.

Ведучий: Мати взяла з рук Олега соломинку й кинула у вогнище.

ЗАКЛЮЧНА ПІСНЯ

Весело

Мати

В нас сьо - год - ні, ді - ти, свя - то. Син по -

mf

Всі

чав мій пра - цю - ва - ти. Ми його по - здо - ров - ля - ем,

світ - ла, й ра - дос - ті ба - жа - см, так, так, так, світ - ла

й ра - дос - ті ба - жа - єм.

В нас сьогодні, діти, свято.
Син почав мій працювати.
Ми його поздоровляєм,
Світла й радості бажаєм,
Так, так, так,
Світла й радості бажаєм.

ВОДА У ФЛЯЗІ

Діючі персонажі: Подорожній, Орел, Ведучий.

Ведучий: Сухим безводним степом іде Подорожній. Сонце палить його тіло, гарячий вітер ріже очі. Подорожній іде давно, а степ ніби безмежний. У нього вже немає сил. Йому хочеться пити. Він облизує пересохлим язиком потріскані губи і, важко дихаючи, дивиться на далекий обрій. Може, то темні ліс?

Помірно

p

Ведучий: Високо в небі летить Орел. Він помітив Подорожнього і став плавно кружляти над ним. Аж бачить: за плечима в людини фляга. До чутливого слуху птаха долинуло бовтання: отже, у флязі є вода.

ПІСНЯ ОРЛА

Рухливо

f

mf

Чо - ло - ві - че, з від - ки йдеш?
Ти ж вто - мив - ся, ще впа - деш.

mp

Та й від спра - ги по - тер - па - - - єш.

Чо - го ж з фля - ги не ков - та - єш?

Чоловіче, звідки йдеш?
 Ти ж втомився, ще впадеш.
 Та й від спраги потерпаєш.
 Чого ж з фляги не ковтаєш?

ВІДПОВІДЬ ПОДОРОЖНЬОГО

Помірно

p

Як-що із фля-ги на - п'ю-ся во-ди, втра-чу на-ді - ю я на-зав-жди.

Си - ли у ме - не не - ма вже дав - но, —

хо - четь - ся жи - ти ме - ні все од - но.

Якщо із фляги нап'юся води,
 Втрачу надію я назавжди.
 Сили у мене нема вже давно, —
 Хочеться жити мені все одно.

Ведучи й: Орел ще довго кружляв над Подорожнім, очі його дивилися з подивом. Він ніяк не міг зрозуміти, що таке надія. А Подорожній ішов далі.

ДОБРЕ, ЩО СОНЕЧКО СЯЄ

Дійові особи:

Юрко, Мати, Ведучий.

ДОЩИК

Швидко
8va

mf *tr*

Ведучий: У неділю Юрко прокинувся рано й весело сказав матері:
Юрко: Мамо, сьогодні ми з класом ідемо до лісу!

ПІСНЯ МАМИ

Не швидко

mf *p*

До-щик ллє, як із від - ра, хлюп-хлюп, хлюп, хлюп, хлюп, хлюп, на дво -

рі ка - лю-жі, хлюп, хлюп, хлюп, хлюп, хлюп, хлюп, не ра - ді-є діт-во - ра, так, так,
 так, так, так, так, за - сму - ти - лась ду - же.

Дощик лле, як із відра, хлюп, хлюп, хлюп...
 На дворі калюжі.
 Не радіє дівтора,
 Засмутилась дуже.

Ведучий: Юрко сів біля столу і заплакав.

ПІСНЯ ЮРКА
 (супровід з «Пісні Мами»)

Повільно

tr
 От ха - ле-па, не щас - тить, не щас - тить, не щас - тить, не щас -
 тить та й го - ді, не щас - тить, не щас - тить, дощ по да - ху бу - бо -
 нить, бу - бо - нить, бу - бо - нить, дя - ку - ю по - го - ді.

От халепа, не щастить, не щастить...
 Не щастить, та й годі!
 Дощ по даху бубонить,
 Дякую погоді.

Ведучий: У понеділок, коли треба було іти до школи, Юрко теж прокинувся рано.
 Відчинив вікно. Сонячний промінь осяяв кімнату.

СОНЯЧНИЙ ПРОМІНЬ

Помірно Швидко

The musical score is written for piano in two systems. The first system starts with a 2/4 time signature and a tempo marking of 'Помірно' (Moderato). It features a treble and bass clef with a key signature of one sharp (F#). The music begins with a series of chords in the bass and a melodic line in the treble. A dynamic marking of 'mf' (mezzo-forte) is present. The second system continues the piece, with a tempo change to 'Швидко' (Allegro) and a 3/4 time signature. The melody becomes more active with eighth notes, and the bass provides a steady accompaniment. A final 'mf' marking is also present.

Юрко: А сьогодні рано-вранці
 Жде мене робота:
 Працювати на ділянці,—
 Це ж така нудота!

Ведучий: Сів Юрко біля столу і заплакав.

Мати (зітхаючи): Добре, що сонечко сяє... Якби й сьогодні дощ, звідки б я знала, що ти ледащо?

ЛИСИЧЧУК-ПЕРШОКЛАСНИК

Діючі персонажі:

Лисиччук, Мати, Ведучий.

ВСТУП

Весело

Ведучий: У лисиці був син — рудий Лисиччук, першокласник. Щоранку мама проводжала його до школи. Лисиччук був не дуже старанним учнем. Йому не хотілося вранці прокидатися, вмиватися, чистити зуби, снідати. Одного разу Лисиччук подумав: «Не піду я сьогодні до школи».

ПІСНЯ ЛИСИЧЧУКА

Помірно

Ма - мо, ма - мо,

в ме - не зуб бо - лить! Ой,

220 *

ой, ой, не мо - жу вста - ти.

ped. *

Ай, ай, аж у сер - ці

sim. legato

хо - ло - дить. Не пі - ду, не піду,

не пі - ду яз ха - ти.

Мамо, в мене зуб болить,
Ой, не можу встати,
Аж у серці холодить,
Не піду я з хати.

Ведучий: Він думав, що мама скаже: «Бідний мій синку, лежи в ліжку, не ходи до школи. Зараз я тобі солодкої кашки дам». Але мама сказала:

ПІСНЯ МАМИ

Рухливо

Do ved - me - дя я пі - ду
і до те - бе при - ве - ду.

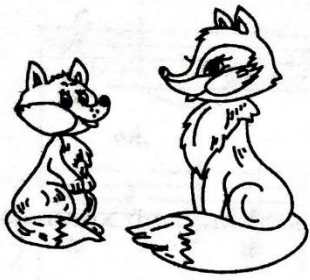
The first system of the musical score is in 2/4 time with a key signature of two sharps (F# and C#). It features a vocal line and a piano accompaniment. The piano part consists of a right-hand treble clef and a left-hand bass clef. The vocal line begins with a whole rest, followed by a series of quarter notes: D4, E4, F#4, G4, A4, B4, C5. The piano accompaniment starts with a whole rest, followed by a series of chords: D4, E4, F#4, G4, A4, B4, C5.

Вир - ве хво - ро - го він зу - ба,

The second system of the musical score continues the melody. The vocal line consists of quarter notes: D4, E4, F#4, G4, A4, B4, C5. The piano accompaniment continues with chords: D4, E4, F#4, G4, A4, B4, C5.

он си - дить він ко - ло ду - ба.

The third system of the musical score concludes the piece. The vocal line consists of quarter notes: D4, E4, F#4, G4, A4, B4, C5. The piano accompaniment continues with chords: D4, E4, F#4, G4, A4, B4, C5.

До Ведмедя я піду
І до тебе приведу.
Вирве хворого він зуба...
Он сидить він коло дуба!

Ведучий: Лисиччук перелякався. Кому це приємно, коли в тебе виривають зовсім здоровий зуб? І він сказав:

Лисиччук: Мамо, в мене вже перестав боліти зуб. Я піду до школи. Але спочатку вмийся, почищу зуби і поснідаю.

Мама: От і добре!

МУРАШКА-МАНДРІВНИЦЯ

Діючі персонажі:

Мурашка-Мандрівниця, Мурашки-трудівниці, Ведучий.

Ведучий: У мурашнику вирює життя. Тисячі мурашок щось роблять. Одні будують малесенькі кімнати, в яких ховаються від негоди, інші несуть додому крихітки картоплі, буряків, зернинки — все, що знайдуть у полі. Треті полюють на комах — жучків, мух.

У МУРАШНИКУ

Швидко

Musical score for 'У МУРАШНИКУ' in 2/4 time, marked 'Швидко' (Allegretto) and 'f' (forte). The score consists of two staves: a treble clef staff with a melody of eighth notes and a bass clef staff with a rhythmic accompaniment of eighth notes. The piece is divided into two measures by a double bar line.

Ведучий: Аж тут до мурашника прибігла Мурашка-Мандрівниця.

ПІСНЯ МУРАШКИ-МАНДРІВНИЦІ

Весело

Musical score for 'ПІСНЯ МУРАШКИ-МАНДРІВНИЦІ' in 2/4 time, marked 'Весело' (Allegretto). The score includes a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line has two verses: (1. до глядачів) and (2. до мурашок). The piano accompaniment features chords in the right hand and a bass line in the left hand. Dynamics include 'p' (piano) and 'mf' (mezzo-forte).

(1. до глядачів) Із му - раш-ни-ка втек-
(2. до мурашок) Жи - ти я до вас при -

ла я, бо ро - би - ти не ба - жа - ю.
йшла, хо - чу за - тиш-ку й теп - ла.

(1. до глядачів) Із мурашника втекла я,
Бо робити не бажаю.

(2. до мурашок) Жити я до вас прийшла,
Хочу затишку й тепла.

ХОР МУРАШОК-ТРУДІВНИЦЬ

Помірно швидко

Ти не - ро - ба, ти ле - да - шо, не візь - мем те -
бе ні - за - шо. Той, хто тру - дить - ся у по - лі, ма - є па - хо - щів до - во - лі:
і ква - со - лі й ба - ра - бо - лі, і ка - пус - ти й бу - ря - ка.

На - ша від - по - відь та - ка: — Геть, геть, геть!

Ти нероба, ти ледащо,
Не візьмем тебе нізащо.
Той, хто трудиться у полі,
Має пахоців доволі:
І квасолі, й бараболі,
І капусти, й буряка.
Наша відповідь така:
— Геть, геть, геть!

Ведучий: Ледве втекла волоцюга від трудівниць. Побігла до свого мурашника, але й там вона здалася мурашкам чужою, бо лапки її не пахли працею.

НАВІЩО КАЖУТЬ «ДЯКУЮ»

Дійові особи: Дідусь, Хлопчик, Ведучий.

Ведучий: Дрімучим лісом ішли Дідусь і Хлопчик. Було жарко, хотілося пити. Нарешті вони прийшли до струмка. Тихо дзюрчала холодна вода. Мандрівники нахилились, напились.

СТРУМОК

Поступово голосніше

p

gliss.

Дідусь: Дякую тобі, струмочку.

ПІСНЯ ДІДУСЯ

Помірно швидко

Дя-ку-ю то - бі, стру - моч-ку,

за хо - лод - ну - ю во - дич - ку. Ти від спра - ги

f

вря - ту - вав, сво - ю си - лу нам від - дав.

Дякую тобі, струмочку,
За холодную водичку.
Ти від спраги врятував,
Свою силу нам віддав.

Хлопчик: Навіщо Ви, Дідусю, подякували струмкові? Він же не жива істота. Не дізнається про Вашу подяку, не почує Ваших слів.

Дідусь: Якби вовк води напився,
Втік би він, не залишився.
Нам, всім людям, треба знати:
За добро слід шанувати.

ПІСНЯ ХЛОПЧИКА

Жваво

Я зав - жди те - пер, ді - ду - сю,
так ро - би - ти - му, кля - ну - ся, доб - рим лю - дям

дам я ру - ку, Вам спа - си - бі за па - у - ку.

Я завжди тепер, дідусю,
Так робитиму, клянуся,
Добрим людям дам я руку,
Вам спасибі за науку.

Хлопчик: Добрим людям дам я руку,
Вам спасибі за науку.

У КОГО РАДІСТЬ, А В КОГО Й ГОРЕ

Дійові особи:

Галя, Ведучий, школярі.

Ведучий: Зібралися школярі їхати на екскурсію до міста Канева. Раділи всі: багато побачать нового, цікавого. Побувають на могилі Тараса Григоровича Шевченка. І почали діти збиратися у дорогу.

Досить швидко

The image shows the piano accompaniment for the song. It consists of four systems of musical notation, each with a treble and bass clef staff. The key signature is one flat (B-flat), and the time signature is 2/4. The first system begins with a forte (*f*) dynamic marking. The music features a mix of eighth and sixteenth notes, often beamed together, and includes various musical ornaments such as slurs, accents, and dynamic markings like *f* and *mf*. The bass line provides a steady accompaniment with chords and moving lines. The piece concludes with a final chord in the bass staff.

Ведучий: Збиралася їхати і Галя, але напередодні у неї захворіла мама. Приходить Галя до школи заплакана.

Дитина: Галю, чого ти така сумна?

ПІСНЯ ГАЛІ

Не поспішаючи

В мене хво-ра-я ма - ту - ся, зран-ку не-жить, сил не-

ма. Їдь-те, дру-зі, я вер - ну - ся, бо ле-жить во-на са - ма.

В мене хвора я матуся,
Зранку нежить, сил нема.
Їдьте, друзі, я вернуся,
Бо лежить вона сама.

Ведучий: Враз замислилися діти,
Тяжко стало на душі.

Дитина: Як же можна нам радіти?
Ми ж у класі не чужі.

Ведучий: І вирішили вони поїхати на екскурсію пізніше, коли Галина мама одужає. Минуло три тижні. Мама одужала, і весь клас разом з Галинкою вирушив у подорож.

ХОР ШКОЛЯРІВ

Досить швидко

Ми ра - ді - є - мо

f *mf*

The first system of the musical score consists of a vocal line and piano accompaniment. The vocal line is in a soprano clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature. It begins with a whole rest, followed by a half note G4, a quarter note A4, and a quarter note B4. The piano accompaniment is in a grand staff (treble and bass clefs) with the same key signature and time signature. It starts with a forte (*f*) dynamic and features a rhythmic pattern of eighth notes in the bass and chords in the treble. The dynamic changes to mezzo-forte (*mf*) in the final measure of the system.

сьо - год - ні, Все га - разд, не - ма бі - ди,

The second system continues the musical score. The vocal line has a whole rest, followed by a half note G4, a quarter note A4, and a quarter note B4. The piano accompaniment continues with the same rhythmic pattern, featuring accents on the eighth notes in the bass line.

в друж-бі лю - ди, в друж-бі лю - ди не са - мот-ні, не са - мот-ні,

The third system continues the musical score. The vocal line has a whole rest, followed by a half note G4, a quarter note A4, and a quarter note B4. The piano accompaniment continues with the same rhythmic pattern, featuring accents on the eighth notes in the bass line.

до - по - мо - га є зав - жди.

Ми радіємо сьогодні:
Все гаразд, нема біди.
В дружбі люди не самотні,
Допомога є завжди.

Ведучий: Розуміти чуже горе — велика людська краса.

ТРАКТОРИСТ І СКЛЯР

Дійові особи:

Тракторист, Скляр, Ведучий.

Ведучий: Улітку рано-вранці пішов тракторист на роботу. Аж зустрічає Скляра. Привітався до нього й каже:

ПІСНЯ ТРАКТОРИСТА

Жваво

The musical score is written in 2/4 time with a key signature of one sharp (F#). It consists of three systems of vocal melody and piano accompaniment. The first system is an instrumental introduction starting with a piano (*p*) dynamic and ending with a mezzo-forte (*mf*) dynamic, marked *staccato*. The second system contains the first two lines of lyrics, with piano accompaniment marked *mf* and *sim.* The third system contains the final two lines of lyrics, also with piano accompaniment. The piano part features block chords and rhythmic patterns that complement the vocal line.

Ким пра-цю-єш? Скляро встав-ля-єш?
Є лег-ким жит -тя тво-є,

Хліб не сі-єш, не зби-ра-єш, хліб не сі-єш, не зби-ра-єш.
не ска-жу так за сво-є, не ска-жу так за сво-є.

По - ле ці - лий день о - рю,

хлі - бу си - ли від - да - ю. Без тво - є - їж пра - ці лю - ди не про - па - ли би ні -

ку - ди.

Ким працюєш? Скло вставляєш?
Хліб не сієш, не збираєш.
Є легким життя твоє,
Не скажу так за своє.

Поле цілий день орю,
Хлібу сили віддаю.
Без твоєї ж праці люди
Не пропали би нікуди.

Ведучий: Скляр мовчки вислухав тракториста й каже:
Скляр: Ось погріб. Спустимося туди на хвилинку.
Ведучий: Тракторист знизав плечима від здивування, та все ж пішов за Склярем.
Спустилися вони по драбині в погріб.

МУЗИКА «БЕЗ СВІТЛА»

Помірно

The musical score is written for piano in a minor key (one flat) and common time. It consists of three systems of staves. The first system begins with a piano (*p*) dynamic and a mezzo-forte (*mf*) dynamic. The music features a mix of eighth and sixteenth notes in the right hand, often beamed together, and block chords in the left hand. There are several accents and slurs throughout the piece. The second system continues the melodic and harmonic development. The third system concludes the piece with a final chord in the right hand and a sustained bass line in the left hand.

Скляр: В погрібі темно, немає тут світла.
Тут би і квітка ніяк не розквітла.
От що було б без моєї роботи.
Труд мій — це радість, душа без скорботи.

СОНЯЧНА МУЗИКА

Ведучий: Піднялися чоловіки з погребів нагору й посміхнулися сонечку.

Помірно швидко

The musical score is written for piano in a 2/4 time signature with a key signature of one sharp (F#). It consists of three systems of staves. The first system includes a treble clef staff with a melodic line and a bass clef staff with a rhythmic accompaniment of eighth notes. The second system continues the accompaniment and features a triplet of eighth notes in the treble staff. The third system concludes the piece with a piano (*p*) dynamic marking in the bass staff.

Тракторист: І справді, без світла не можна жити. Виходить, не самим хлібом живе людина. Самого хліба замало.

ЧОМУ ГОЛУБИ ДО ОЛЕГА ПРИЛЕТІЛИ

Діючі персонажі:

Олег, Вчителька, діти, Ведучий, голуби.

Ведучий: Серед подвір'я маленької сільської школи на високому стовпі стоїть гарненька дерев'яна хатка з віконцями і дверима, наче справжня. Живуть в ній голуби. Щодня діти приносять їм їсти: хто пшеницю, хто хліб, а хто й гречку.

ХОР ДІТЕЙ

Пожвавлено

mf

The piano introduction consists of two staves. The right hand plays a melody of eighth notes in the treble clef, while the left hand plays a bass line of eighth notes in the bass clef. The music is in 2/4 time and begins with a mezzo-forte (mf) dynamic.

Гу - лі - гу - лі, по - спі - шай - те, швид - ко зер - нят - ка ков -

sim.

The first system of the children's chorus features a vocal line in the treble clef and a piano accompaniment in the bass clef. The lyrics are "Гу - лі - гу - лі, по - спі - шай - те, швид - ко зер - нят - ка ков -". The piano part includes a mezzo-forte (mf) dynamic and a piano (sim.) dynamic. The music is in 2/4 time.

тай - те. Нас не тре - ба вам бо - я - тись

The second system of the children's chorus continues the vocal line and piano accompaniment. The lyrics are "тай - те. Нас не тре - ба вам бо - я - тись". The piano part continues with a piano (sim.) dynamic. The music is in 2/4 time.

і під стрі-хо - ю хо - ва - тись.

And.

Гулі-гулі, поспішайте,
Швидко зернятка ковтайте.
Нас не треба вам боятись
І під стріхою ховатись.

Вчителька: Скоро літо. Ви ж про голубів не забувайте, по черзі приходьте до школи і годуйте їх.

НАСТАЛО ПЕРШЕ ВЕРЕСНЯ

Ведучий: Настало перше вересня. Кожен, ідучи до школи, подумав про голубів: як вони там живуть?

От і шкільне подвір'я.

Не швидко

f

Вчителька: Добрий день вам, любі діти,
Хай завжди вам сонце світить.
Ви птахів не забували?
Гарно влітку годували?
Зараз голуби покажуть,
Хто любив їх — все розкажуть.

Ведучий: Розсипалися діти на подвір'ї, стали кликати голубів і зерна їм насипати.

Діти: Гуль-гуль-гуль...

Не швидко

mf

Piano accompaniment for the first section, marked 'Не швидко' (Not fast). The music is in 2/4 time and D major. The right hand features chords and a long note in the final measure, while the left hand plays a rhythmic eighth-note pattern.

Ведучий: Але всі голуби полетіли до Олега, а інших дітей немов би і не бачили.

Швидко

p *mf*

Piano accompaniment for the second section, marked 'Швидко' (Fast). The music is in 2/4 time and D major. The right hand has a rapid eighth-note melody, and the left hand has a steady eighth-note accompaniment.

ХОР ГОЛУБІВ

(звертаються до Олега)

Повжвавлено

mf

Piano accompaniment for the third section, marked 'Повжвавлено' (Moderately). The music is in 2/4 time and D major. The right hand has chords and a melodic line, while the left hand plays a rhythmic eighth-note pattern.

Гар - но ти нас го - ду - вав,
ти про нас не за - бу - вав. Ми те-пер те-бе ві -

Vocal and piano accompaniment for the chorus. The vocal line is in 2/4 time and D major. The piano accompaniment is in 2/4 time and D major. The lyrics are: 'Гар - но ти нас го - ду - вав, ти про нас не за - бу - вав. Ми те-пер те-бе ві -'.

та - єм. В не - бо друж - но всі злі - та - єм.

Гарно ти нас годував,
 Ти про нас не забував.
 Ми тепер тебе вітаєм.
 В небо дружно всі злітаєм.

ЯК МИКОЛКА СТАВ ХОРОБРИМ

Діючі персонажі:

Миколка, дві дівчинки, Ведучий, Пташка.

Ведучий: Миколка прийшов сьогодні до школи дуже рано. На лавці під високою тополею сиділо двоє дівчаток. Вони дивилися на дерево. Щось зацікавило їх там. В очах дівчаток хлопчик помітив тривогу. Коли це знялася пташка, забилася, запищала тривожно. І тієї ж миті перед лавкою щось упало.

ПІСНЯ ПТАШКИ

Дуже швидко.

mp legato

Рухливо, схвильовано

Ой, я - ке у ме - не ли - хо, у гніз -

деч - ку ста - ло ти - хо. Ви - па - ло ди - тя мо - є,

The musical score consists of three systems. The first system is a piano introduction in 2/4 time, marked 'Дуже швидко.' and 'mp legato'. It features a treble clef with a melody of eighth and sixteenth notes, and a bass clef with a simple accompaniment. The second system is a vocal line with lyrics 'Ой, я - ке у ме - не ли - хо, у гніз -' and a piano accompaniment. The third system continues the vocal line with lyrics 'деч - ку ста - ло ти - хо. Ви - па - ло ди - тя мо - є,' and piano accompaniment. The piano part in the second and third systems has a more active, rhythmic accompaniment.

он і бать - ко сльо - зи ллє.

Ой, яке у мене лихо,
У гніздечку стало тихо.
Випало дитя моє,
Он і батько сльози ллє.

Дівчинка: Якби ж це хто сміливий був зараз у школі, він би поліз на дерево й поклав пташеня у гніздо.

ПІСНЯ МИКОЛКИ

Впевнено

Це зро-би-ти змо-жу я, вго-ру швид-ко злі-зу я. Ви - со-
ти я не бо - ю - ся, пташ-ку по - кла - ду і по-вер - ну - ся.

Це зробити зможу я,
Вгору швидко злізу я.
Висоти я не боюся,
Пташку покладу і повернуся.

Ведучий: Миколка був дуже боязкий, але ніяк не хотів, щоб дівчата вважали його боягузом. Він поклав пташеня за пазуху й поліз на тополю. Від страху в нього тремтіли руки й ноги, але він ліз усе вище й вище. Поклав Миколка пташеня у гніздо, а сам спустився додолу.

Дівчата (пританцювуючи та промовляючи в ритмі польки):

Все скінчилось дуже добре,
 Бо Миколка наш хоробрий.
 Ось так, ось так-так,
 Бо Миколка наш хоробрий.

ПОЛЬКА

Весело

mf non legato

f

Завдання та запитання для самоконтролю:

1. Означте, які моральні категорії формуються у молодших школярів під впливом казок-інсценівок В. Сухомлинського?
2. Уточніть роль музики в казках-інсценівках.
3. Складіть план роботи над інсценуванням казки «Лисиччук-першокласник».
4. Охарактеризуйте музичні персонажі казки В. Сухомлинського «Мурашка-мандрівниця».
5. Сформулюйте виховну мету музичної казки-оповідки «У кого радість, а в кого й горе».
6. Уточніть, як музичне інсценування впливає на розвиток творчих здібностей учнів?
7. Конкретизуйте, як казки-інсценівки сприяють розвитку музичних здібностей молодших школярів?
8. Назвіть види музично-освітньої діяльності, що задіяні під час інсценування казок.
9. Визначте послідовність та засоби роботи над інсценуванням творів.
10. Назвіть види синтетичної діяльності учнів під час опрацювання інсценівок.

ПІСЛЯМОВА

Важливим завданням сучасної освіти є духовний розвиток особистості. Одним із видів педагогічної діяльності, спрямованої на естетичне виховання та всебічний розвиток дитини є уроки музичного мистецтва у закладах загальної середньої та мистецької освіти.

У навчальних програмах із «Музичного мистецтва» належна увага приділяється музично-театралізованій діяльності молодших школярів, а саме інсценуванню казок, як синтетичному виду мистецтва, де дійові особи співають, танцюють, здійснюють музично-ритмічні рухи, відтворюючи зміст твору, що є найбільш цікавим і доступним видом художньої діяльності для дітей. При цьому учні можуть виступати як у ролі дійових осіб, так і в ролі глядачів під час проведення позакласних і святкових заходів, що організовуватимуть для них майбутні вчителі музичного мистецтва. Такий вид роботи озброює здобувачів музичної педагогічної освіти цілим комплексом умінь та навичок, що збагачують особистісний професійний потенціал майбутнього фахівця, позитивно впливають на його подальшу професійно-педагогічну діяльність.

В. Сухомлинський писав, що казка сприяє розвитку естетичних почуттів, без яких неможливі благородство душі, щира чуйність до людського нещастя, горя, страждань. Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, але й серцем. Казка є активною естетичною творчістю, що охоплює всі сфери духовного життя дитини. Видатний педагог наголошував, що казка – це свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки і мови. Діти розуміють ідею твору лише тоді, коли вона втілена в яскравих образах. За таких умов активізується внутрішній духовний світ дитини, її почуття та думки, що сприяє розвитку моральних, естетичних, світоглядних ідеалів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранюк І. Г. Василь Сухомлинський про особливості становлення педагогічної майстерності вчителя як передумови формування його професіоналізму. *Вісник Черкаського університету*. Черкаси: ВВ ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. Вип. 127. С. 10-16.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ, 1998.
3. Бондаренко Г. Л. Творча діяльність учителя як основна умова формування творчої особистості молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. URL : www.psyh.kiev.ua
4. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: Коло, 2006. 326 с.
5. Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції. Івано-Франківськ, 2002. 260 с.
6. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2004. 286 с.
7. Заболотська О. Гуманістична педагогіка В. О. Сухомлинського як джерело збагачення сучасної педагогічної науки. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 2008. Вип. 78 (1). С. 60-64.
8. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
9. Зязюн І. А., Миропольська Н. Е., Хлебнікова Л. О. Виховання естетичної культури школярів. Київ: ІЗМН, 1998. 156 с.
10. Кічук Н. Творча особистість учителя у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка*. Тернопіль: Педагогіка, 2002. № 5. С. 10–11.
11. Коваленко С., Пінчук І. Освітня діяльність і педагогічні погляди Софії Русової. Ніжин, 1998. 213 с.

12. Концепція «Нова українська школа». URL : <http://mon.gov.ua/201612/05/konczepczyia.pdf>
13. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / zag. red. H. M. Bıbık. Kyıv: Vıdavnychyı dım «Plyady», 2017. 206 s.
14. Osvıta doroslykh: encyklopedychnyy slovnyk / red. V. G. Kremenja , Ju. V. Kovbasjuka, uporyad. H. G. Protasova ta ınsh. Kyıv: Osnova, 2014. 496 s.
15. Pıvovarova V. S., Homıch O. M. Vıdobrazhennja ıdeı Vasılja Suxomlynjskogo v koncepcıı «Novoı ukrayınskoı shkoly». *Ideı Vasılja Suxomlynjskogo pro psyholoģıčne zabezpečennja navchalno-vıhovnogo procesu ta suchasna osvıta*: zb. materıalıv Vseukr. naukovno-met. konf., 10-28.09.2017. Kropyvnyckyıy: Eksklyuziv-sistem, 2017. S. 244–249.
16. Ponomarjova G. F. Vıhovannja majbutnjogo pedagoga: teorıja i praktyka: monografıja. Harkıv: Ranok, 2014. 405 s.
17. Prohrama «Muzyka. 1-4 klasy» / ukl. O. Ja. Rostovsckyıy , R. O. Marčenko, L. O. Hlebnıkova. Kyıv: Perun, 1996. 126 s.
18. Prokopenko I. F., Svdokeymov V. I. Pedagoģıčnyı tehnoloģıı. Harkıv: Koleģıum, 2005. 223 s.
19. Račul A. B. Suxomlynjsckyıy pro imejnoškılne ta rodynne vıhovannja. *Naukovı zapısky. Serıja: Pedagoģıčnyı nauky*. Kırovograd: RVV DPU ім. V. Vınnıčenka, 2008. Vıp. 78 (1). 276 s.
20. Rostovsckyıy O. Ja. Pedagoģıka muzyčnogo sprıymannja. Kyıv: IZMN, 1997. 248 s.
21. Rostovsckyıy O. Ja. Metodyka vıkladannja muzyky v osnovnıı shkoly. Ternopolj: Navchalna knyha – Bohdan, 2001. 272 s.
22. Rudnyckyja O. P. Muzyka i kuljtura osobıstostı: problemy suchasnoı pedagoģıčnoı osvıty. Kyıv, 1998.
23. Rudnyckyja O. P. Pedagoģıka: zagalna i mystecckyja. Kyıv, 2002. 298 s.
24. Suxomlynjsckyıy V. O. Vıčna topoľja. Kyıv: Henez, 2003. 272 s.

25. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 томах. Київ: Радянська школа, 1976. Т. 1. 654 с.
26. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори: у 5 томах. Київ: Радянська школа, 1979. Т. 2. С. 149-418.
27. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. Вибрані твори: у 5 томах. Київ: Радянська школа, 1979. Т. 2. С. 447-701.
28. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: у 5 томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 9-279.
29. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Вибрані твори: у 5 томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 283-581.
30. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа. Вибрані твори: у 5 томах. Київ: Радянська школа, 1980. Т. 4. С. 7-413.
31. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором. Вибрані твори: у 5 томах. Київ: Радянська школа, 1980. Т. 4. С. 414-648.
32. Сухомлинський В. О. Виховання без покарання. Вибрані твори: у 5 томах. Київ: Радянська школа, 1980. Т. 5. С. 362-367.
33. Сухомлинський В. О. Бачити себе. Вибрані твори: у 5 томах. Київ: Радянська школа, 1980. Т. 5. С. 515-522.
34. Сухомлинський В. О. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів. Вибрані твори: у 5 томах. Київ: Радянська школа, 1980. Т. 5. С. 130-147.
35. Сухомлинський В. О. Суспільство і вчитель. Вибрані твори: у 5 томах. Київ: Радянська школа, 1980. Т. 5. С. 108-122.
36. Сухомлинська О. В., Савченко О. Я., Курило В. С., Бех І. Д. В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія. Луганськ: ДЗ ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2012. 504 с.
37. Тарасун В. В. Логодидактика. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. 348 с.

38. Шкільник С. Я., Келіна Н. Л. Уроки В. Сухомлинського. Музичні інсценівки за мотивами казок: методичний посібник. Харків: Ранок, 2009. 64 с.

39. Ящук І. П. Основи соціального партнерства в навчально-виховному закладі у творчій спадщині В. Сухомлинського. *Науковий вісник МДУ ім. В. О. Сухомлинського*, 2014. Вип. 1.46 (108). С. 176-180.

Навчальне видання

ШКОЛЬНИК Серафіма Яківна
ДАНИЛЬЧЕНКО Людмила Теодорівна
ЦУРАНОВА Оксана Олексіївна
САМОЙЛОВА Світлана Борисівна
БЕСШАПОШНИКОВА Тетяна Василівна

**МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛІЗОВАНА ДІЯЛЬНІСТЬ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.
ІНСЦЕНІЗАЦІЇ ЗА МОТИВАМИ КАЗОК
ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО**

Навчально-методичний посібник
для здобувачів фахової передвищої та вищої освіти

Надруковано: ФОП Панов А. М.
м. Харків, вул. Жон Мироносиць, буд. 10, офіс 6.
тел. +38 (057) 714 06 74
copy@vlavke.com